

GLASNIK

B'nai B'rith
"Gavro Schwartz", Hrvatska

Godina / Year 7; Broj / No. 25; siječanj / January 2022; Zagreb.

Izlazi 4 puta godišnje / Published quarterly.

TEMA BROJA:
HANNAH SZENES,
mađarsko-židovska
pjesnikinja i heroína
2. svjetskog rata
(Budimpešta, 1921.-
1944.)

THEME:
HANNAH SZENES,
Hungarian-Jewish Poet
and Heroine
of the World War II
(Budapest, 1921 -
1944)

THE VOICE

of B'nai B'rith
"Gavro Schwartz", Croatia

Urednik / Editor: *Paula Rem*; Urednički savjet: *Darko Fischer*; Odgovorni urednik / Editor in Charge: *Ninoslav Perović*; Fotografija s naslovnice: *National Library of Israel* ([https://www.nli.org.il/en/archives/NNL_ARCHIVE_AL002782783/NLI#\\$FL12337468](https://www.nli.org.il/en/archives/NNL_ARCHIVE_AL002782783/NLI#$FL12337468))

Sadržaj

<i>Darko Fischer</i> : Riječ dugogodišnjeg urednika "BB Glasnika"	3
<i>Paula Rem</i> : Uz dvadeset peti broj "BB Glasnika"	5

U FOKUSU: HANNAH SZENES

<i>Narcisa Potežica</i> : O "Nemogućoj misiji" i Hanni Szenes	9
<i>Recenzija knjige Nenada Golla</i>	
<i>Paula Rem</i> : Poezija Hanne Szenes: riječi kao sredstva borbe protiv zla	25
<i>Ilan Mor, Veleposlanik Države Izrael</i> : Hannah Szenes – pjesnikinja i padobrankinja	41

ESEJ

<i>Anna Maria Gruenfelder</i> : Iznimna sudbina austrijskog emigranta u Zagrebu: Glazbenik Fritz Lunzer (1896. – 1970.) – Uspješna karijera u Austriji i Jugoslaviji	48
--	----

KULTURA

<i>Darko Fischer</i> : Židovske teme na kulturnoj sceni Zagreba	57
<i>Filmovi Efraima Kishona, izložba Eve Akerman i Human Rights Film Festival</i>	

SJEĆANJE NA HOLOKAUST

<i>Paula Rem</i> : Darko Fischer – kako su me spasili	65
<i>Razgovor s učenicima osnovnih i srednjih škola</i>	

Contents

<i>Darko Fischer</i> : Introduction of the long time editor of "The Voice of BB"	4
<i>Paula Rem</i> : Editorial to the 25th issue of "The Voice of BB"	7

IN FOCUS: HANNAH SZENES

<i>Narcisa Potežica</i> : "Mission Impossible" and Hannah Szenes	17
<i>Review of the Book by Nenad Goll</i>	
<i>Paula Rem</i> : Poetry of Hannah Szenes: Words as Tools for Fighting against Evil	33
<i>Ilan Mor, Ambassador of the State of Israel in Croatia</i> : Hannah Szenes – A Poet and a Parachuter	44

ESSAY

<i>Anna Maria Gruenfelder</i> : Eine Ausnahme unter den österreichischen Emigrantenschicksalen: Der Musiker Fritz Lunzer (1896. – 1970.) – geehrt in der Zweiten Republik und im kommunistischen Jugoslawien	52
--	----

CULTURE

<i>Darko Fischer</i> : Cultural Events with Jewish Themes in Zagreb	61
<i>Films by Ephraim Kishon, exhibition of Eva Akerman and Human Rights Film Festival</i>	

SHOAH REMEMBRANCE

<i>Paula Rem</i> : Darko Fischer – How I was saved	72
<i>Conversation with primary and secondary school students</i>	

Darko Fischer, dugogodišnji urednik "BB Glasnika"

Riječ dugogodišnjeg urednika

P oštovane čitateljice i čitatelji "Glasnika",

J a, Darko Fischer, dosadašnji urednik "Glasnika", lista B'nai B'rith Hrvatske, od ovog broja prepuštam uredničke poslove novoj osobi. Nova urednica već od ovog broja je Paula Rem, osoba koja ima mladost, znanje, kvalifikacije, volje i energije za ovaj posao. Riječ je o doktorantici i književnici koja je završila preddiplomski i diplomski studij judaistike i komunikologije na Bečkom sveučilištu i Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu.

K ada smo pred šest godina pokrenuli izdavanje "Glasnika", nadao sam se da će posao urednika prihvatiti netko od naših članova tko već ima iskustva u ovakvoj i sličnoj djelatnosti. Kako nitko od našeg malobrojnog članstva nije bio u mogućnosti prihvatiti se tog zadatka, ja sam se upustio u to da postanem urednikom i obavljam tehničke poslove pripreme časopisa. Ranije na tim poslovima nisam imao značajna iskustva. Kako Vam je poznato, časopis smo prikazivali samo u digitalnom obliku jer za tiskani oblik nije bilo uvjeta, no, to se pokazalo sasvim dovoljnim, jer smo dosegli razinu digitalne obrazovanosti da gotovo svi čitatelji mogu pratiti takav oblik komuniciranja. Časopis smo objavljivali dvojezično. Osim na hrvatskom jeziku, tekstove smo prikazivali na engleskom, ili katkada, ali rjeđe, na njemačkom. Nastojali smo pridobiti što širi krug suradnika koji bi nam slali tekstove. Elektroničkim komunikacijama slali smo svaki broj na oko 200 adresa, ponajprije članovima B'nai B'rith Europe, članovima židovskih zajednica bivše države Jugoslavije, ali i našim prijateljima koji su zainteresirani za židovsko nasljeđe i kulturu.

S vrha našeg "Glasnika" je širenje saznanja o dostignućima Židova i održavanje židovskog nasljeđa. Mislim da je ovih 25 do sada objavljenih brojeva ispunilo očekivanja naših čitatelja. Posebno sam zadovoljan i smatram svojim uspjehom, što sam još na vrijeme, dok mogu pomoći novoj urednici da nastavi moj posao, našao osobu, za koju sam siguran da će sve dobre tradicije našeg "Glasnika" nastaviti i ne samo održati, nego i unaprijediti i poboljšati njegov sadržaj i izgled.

S vim našim čitateljicama i čitateljima želim zadovoljstvo u daljnjem praćenju "Glasnika". Također ih pozivam na sudjelovanje i pisanje tekstova za naš list. Novoj urednici Pauli Rem želim dugotrajan i uspješan rad na uređivanju "Glasnika" udruge B'nai B'rith Hrvatska.

Darko Fischer, long-time editor of "The Voice of BB"

Introduction of the long time editor of "The Voice of BB"

Dear readers of "The Voice",

I, Darko Fischer, former editor of "The Voice" of B'nai B'rith in Croatia, will let a new person do the editorial job. The new editor since this issue is Paula Rem, a person who has the youth, knowledge, qualifications, will and energy to do this job. Paula Rem, a PhD student and a writer, completed her undergraduate and graduate studies in Jewish Studies and Communication Sciences at the University of Vienna and Hebrew University of Jerusalem.

When we started publishing "The Voice" six years ago, I hoped that the job of editor would be accepted by one of our members who already had experience in this and similar activities. As none of our few members was willing to accept this comprehensive task, I set out to become an editor and do the technical work of preparing the magazine. I did not have significant experience in those jobs before. As you know, since we had no conditions to publish the magazine in print, we published it only in digital form, but it turned out to be enough, because the society has reached a level of digital education that almost all readers can follow this form of communication. We published the magazine bilingually: apart from the Croatian language, we presented the texts in English, or sometimes, but less often, in German. We tried to gain as wide a circle of collaborators as possible who would send us texts. We sent each issue by electronic communications to about 200 addresses, primarily to members of B'nai B'rith Europe, members of the Jewish communities of the former Yugoslavia, but also to our friends who are interested in Jewish heritage and culture.

The purpose of our "The Voice" was to spread knowledge about the achievements of the Jews and to maintain the Jewish heritage. I think these 25 issues published so far have met the expectations of our readers. I am especially pleased and consider it my success that in time, while I can help the new editor to continue my work, I have found a person for whom I am sure that all the good traditions of "The Voice" will continue and not only maintain but also improve and improve its content and appearance.

Iwish all our readers delight in continuing to follow "The Voice". I also invite them to participate and write texts for our paper. I wish the new editor Paula Rem a long and successful work on publishing and editing "The Voice" of B'nai B'rith Croatia.

Paula Rem, nova urednica "BB Glasnika"

Uz dvadeset peti broj "BB Glasnika"

Poštovani čitatelji, poštovane čitateljice,

Drago mi je preuzeti uređivanje "BB Glasnika" na poziv prof. Darka Fischera, koji do daljneg ostaje važnim suradnikom časopisa. Zahvaljujem prof. Fischeru, koji je obavljao kompleksni urednički posao cijeli niz godina, na iskazanom povjerenju i pomoći pri uređivanju. Nastavljamo donositi teme iz židovske kulture i povijesti, a časopis će, kao i dosad, izlaziti u dvojezičnom formatu. Nadam se da će časopis zadržati razinu kvalitete koju je dosad imao, a bilo bi odlično i proširiti krug naših suradnika.

U 2022. godinu ulazimo s tematom o Hanni Szenes, pjesnikinji, cionistici i revolucionarki. Prošle godine obilježena je stota godišnjica od rođenja ove antinacističke aktivistice, koja danas u Izraelu nosi status narodne heroine.

Prvi tekst ovog broja napisala je mr. sc. Narcisa Potežica, dugogodišnja knjižničarka i voditeljica knjižnice Novi Zagreb. U svojoj iscrpnoj analizi knjige Nenada Golla: "Nemoguća misija: židovski padobranci u Hrvatskoj 1944. godine", Narcisa Potežica donosi opis savezničkih akcija namijenjenih spašavanju pojedinačnih Židova iz okupiranih zemalja. U jednoj od britanskih padobranskih akcija sudjelovala je i mlada pjesnikinja Hannah Szenes, koja je nažalost uhićena i strijeljana u svojoj 23. godini. Premda ovakve padobranske misije povjesničari danas smatraju kontroverznima zbog organizacijskih propusta i manjka polučnog uspjeha, pojedinci poput Hanne Szenes ostavili su neizbrisiv trag u povijesti Izraela, pa je ova mlada revolucionarka postala simbolom borbe za židovsku slobodu. Narcisa Potežica u svojem prikazu Gollove knjige donosi malo poznate detalje iz privatnog života, ali i društvenog aktivizma ove cionistice kojoj su ideali bili važniji od vlastitih interesa.

Hannah Szenes bila je sveobuhvatna osobnost: odrastajući uz oca novinara i dramatičara, odmalena je pokazivala interes za pisanjem, stoga drugi tekst donosi esej o dvjema njezinim najpoznatijim pjesmama: "Eli, Eli" ("Put u Cezareju") i "Blagoslovljena je šibica". Također donosimo tekst Ilana Mora, veleposlanika Izraela u Hrvatskoj, napisan prigodom obilježavanja 80. godišnjice stradanja u Jasenovcu. Zahvaljujemo autoru na dopuštenju za upotrebu ovog teksta o Hanni Szenes, koji je po prvi put bio objavljen u tjedniku "Express", 9.8.2021.

U rubrici *Esej* donosimo tekst doktorice povijesnih znanosti dr. phil. Anne Marie Gruenfelder o Fritzu Lunzeru, židovsko-austrijskom glazbeniku koji je izbjegao u Zagreb nakon "Anschlusa" Austrije nacističkoj Njemačkoj. U vrijeme najopasnijeg razdoblja skrivala ga je obitelj Polić, a nakon rata postao je profesorom glazbe, polučivši zapažen uspjeh u objema državama: Jugoslaviji i Austriji. Odbijao je ponude vratiti se u Austriju, nastanjujući se trajno u Zagrebu. Zanimljivo je kako autorica ovog sveobuhvatnog eseja, dr. phil. Anna Maria Gruenfelder, iz vlastite arhive donosi fotografije Branka Polića, s kojim je bila u prijateljskom odnosu.

Prof. Darko Fischer, kojeg ne treba posebno predstavljati, dokumentirao je i opisao tri događaja u Zagrebu vezana za židovsku kulturu: prikazivanje filmova Efraima Kishona, izložbu Eve Akerman i *Human Rights Film Festival*.

Dan sjećanja na Holokaust obilježava se 27.1., kao svake godine. Na taj dan prisjećamo se žrtava ovog pokušaja genocida nad židovskim narodom. Komemoriramo preko šest milijuna Židova ubijenih u nacističkoj Njemačkoj i njezinim marionetskim državama, kao i nekoliko milijuna iseljenih i stradalih. Nakon neizmjerne tragedije koja je zadesila prvenstveno Židove, ali i druge žrtve fašizma, datum 27.1. ipak donosi nadu za bolju budućnost: naime, na taj su dan 1945. godine trupe Crvene armije oslobodile 7500 zatvorenika iz logora u Auschwitzu, mjestu najvećeg stradanja. Kako se povijest ne bi ponovila, valja njegovati kulturu sjećanja i sprječavati pokušaje "uljepšavanja" povijesnih činjenica.

U završnom prilogu ovog broja, u sklopu rubrike *Sjećanje na Holokaust*, donosimo tekst o gostovanju Darka Fischera pred hrvatskim osnovnoškolcima i srednjoškolcima. Prof. Fischer tijekom 2. svjetskog rata bio je tek djetetom. Njegova je obitelj bila primorana bježati i živjeti u skrivanju, a samo nekoliko dana pred kraj rata primio je najgoru vijest: da mu je otac ubijen. Zahvaljujući ovom gostovanju, učenici nekoliko osnovnih i srednjih škola dobili su priliku povezati se s pričom jednog dječaka kojem je bilo uskraćeno bezbrižno djetinjstvo. Na koncu, kod učenika se javio interes za daljnjim istraživanjem povijesne zbilje, a inicijativa *Documente Centra za suočavanjem s prošlošću* pokazala se vrlo korisnom. Na programu je zaključeno kako bi se svi nastavnici povijesti morali ispravno prezentirati činjenice te voditi učenike na mjesta stradanja, kako bi mlade generacije shvatile opasnu blizinu tih događaja.

Paula Rem, editor of "The Voice of BB"

Editorial of the twenty-fifth issue of "The Voice of BB"

Dear readers,

I am taking over the editing of "The Voice of BB" at the invitation of prof. Darko Fischer, who remains our very important contributor. I am thankful to prof. Fischer, who has been doing a great editorial job for many years, for entrusted confidence and help in editing. We will continue to bring topics from Jewish culture and history, and the magazine will, as before, be published in a bilingual format. In addition to preserving the quality the magazine has had, I also hope for an opportunity to include some new contributors.

We are entering 2022 with a theme about Hannah Szenes, a poet, Zionist and revolutionary. Last year the 100th anniversary of the birth of this anti-Nazi activist, who today holds the status of a national heroine in Israel, was marked.

The first text in this issue was written by mr. sc. Narcisa Potežica, longtime librarian and head of the Novi Zagreb library. Narcisa Potežica in her exhaustive analysis of Nenad Goll's book: "Mission Impossible: Jewish Paratroopers in Croatia in 1944" describes actions of the Allies, aimed at rescuing individual Jews from the occupied countries. The young poet Hannah Szenes, who was unfortunately arrested and shot at the age of 23, also took part in one of the British parachute operations. Although such parachute missions are considered controversial due to lack of success, individuals like Hannah Szenes have left an indelible mark on Israeli history, making her a symbol of the struggle for Jewish freedom. In her review of Goll's book, Narcisa Potežica brings little-known details from Hannah's private life, but also from the social activism of this Zionist, to whom ideals were more important than her own interests.

Hannah Szenes was an a multi-faceted personality: following the steps of her father, who was a journalist and a playwright, she showed an interest in writing from an early age, so the second text brings an essay her two poems: "Eli, Eli" ("The Road to Caesarea") and "Blessed is the Match". We also bring a text by the Ambassador of the State of Israel in Croatia, Ilan Mor, about Hannah Szenes, written for commemoration of the victims in Jasenovac. This text was originally published in the weekly periodical "Express" on 9.8.2021. and we thank the author for his consent to our use of it.

In the *Essay* section, we bring the text about Fritz Lunzer, a Jewish musician in exile, written by dr. Anna Maria Gruenfelder, Doctor of Philosophy in History.

Fritz Lunzer was born in Austria, but moved Zagreb after the "Anschluss" of Austria to Nazi Germany. At the time of the most dangerous period, the Polić family hid him, and after the war he became a professor of music, achieving notable success in both countries: Yugoslavia and Austria. He refused offers to return to Austria, settling permanently in Zagreb. The author of this comprehensive essay, Dr. Anna Maria Gruenfelder, brings from her own archive photographs by Branko Polić, who was her friend.

Prof. Darko Fischer, whom I believe we don't need to introduce, documented and described three events in Zagreb related to Jewish culture: the projections of Efraim Kishon's films, the Eva Akerman exhibition and the *Human Rights Film Festival*.

Another Holocaust Remembrance Day will be marked on 27.1., so we will commemorate victims of this attempt of genocide against the Jewish people. We will remember over six million Jews killed in Nazi Germany and its puppet states, as well as millions of Jewish emigrants and victims. After the immense tragedy that befell primarily Jews, but also other victims of fascism, the date 27.1. historically brought hope for a better future: namely, on that day in 1945, Red Army troops freed 7,500 prisoners from the Auschwitz camp, the site of the greatest suffering. In order for history not to be repeated, a culture of remembrance must be nurtured and attempts to "retouch" historical facts must be prevented. It is especially important to encourage Holocaust survivors to speak publicly about what happened to them.

In the *Holocaust Remembrance* section, we bring the article about Darko Fischer's *Zoom* conversation with Croatian primary and secondary school students. Prof. Fischer was only a child during World War II and his family was forced to flee and live in hiding. Just days before the end of the war he learned that his father had been killed. This conversation with the students proved to be extremely useful, as the children were given the opportunity to connect with the story of a boy who was deprived of a carefree childhood. Finally, students showed interest in further researching historical reality. It was concluded that all history teachers should focus on the correct presentation of historical facts and lead students to places of suffering, so that young generations understand the dangerous proximity of these events.

U FOKUSU: HANNAH SZENES

Narcisa Potežica:

O "Nemogućoj misiji" i Hanni Szenes

Recenzija knjige Nenada Golla

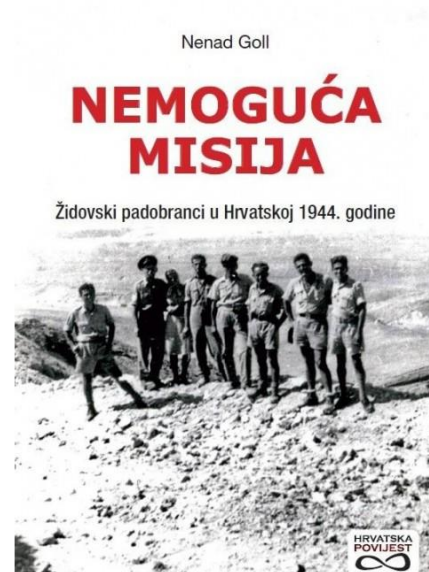
Nenad Goll: "Nemoguća misija: židovski padobraneci u Hrvatskoj 1944. godine", 1. izdanje, Despot Infinitus d.o.o., Biblioteka "Hrvatska povijest" (Tisak: Znanje d.o.o.), Zagreb 2014.

Nenad Goll u svojoj knjizi "Nemoguća misija: židovski padobraneci u Hrvatskoj 1944. godine" svestrano opisuje veliku, možda najambiciozniju misiju židovskih padobranaca koji su doprinikli spašavanju svojih sunarodnjaka za vrijeme 2. svjetskog rata. Autor knjige otkriva genezu ideje izvođenja akcije, a čitatelji s uzbuđenjem prate tijek organizacije i provođenja ove kompleksne misije padobranaca, koja unatoč svim kompliciranim pripremama nije imala uspješan kraj.

Geneza nemoguće misije

Za vrijeme Drugog svjetskog rata, u inozemstvo su počele stizati loše vijesti iz okupirane Europe. Postalo je jasno da Židovi zauvijek nestaju u koncentracijskim logorima, a čak i Crveni križ u Ženevi je zakazao. Kad su se konačno izjalovile nade da će Saveznici pomoći ugroženim židovskim zajednicama, počela se javljati ideja o upućivanju pojedinačnih komandosa iz Palestine kako bi pokušali spasiti najugroženije Židove iz okupirane Europe. Prva zamisao o upućivanju židovskih komandosa iz Palestine u Europu potekla je 1941. godine od engleskog novinara Erica Rowe Gedye, koji inače nije Židov. Jugoslavija se od samog početka spominjala kao najbolja moguća polazna baza. U Gollovoj knjizi saznajemo da se gotovo tristotinjak židovskih dragovoljaca, mladića i djevojaka iz Palestine, prijavilo za taj gotovo-pasamoubilački pothvat.

Židovska agencija bliska Hagani, nova cionistička organizacija čiji je vođa bio Arje Altman, sugerirala je zapovjedniku britanskih trupa u Palestini, generalu McConnelu, formirati jedinicu komandosa za akciju u Europi. Poslije gotovo dvogodišnjih priprema, nekoliko odgađanja početka pothvata i promjena planova, osnovana je prva grupa židovskih padobranaca koji su trebali učiniti

Nenad Goll: "Nemoguća misija." 2014. Despot Infinitus. Naslovnica.

Izvor: <https://www.ljevak.hr/nenad-goll/15618-nemoguca-misija.html>

nemoguće: potaknuti otpor i organizirati "samospašavanje" još preostalih sunarodnjaka u nekoliko europskih zemalja. Poslije svih priprema, trideset i dvoje padobranaca sudjelovalo je u akciji, ali nažalost, čak dvanaest ih je palo u ruke neprijatelja. Petorica su uspjela pobjeći, dok ih je sedmero strijeljano. U knjizi se, uz tijek ratnih operacija u Drugom svjetskom ratu i kontroverznoj misiji koja je idejno začeta na tlu Izraela, a o kojoj povjesničari imaju podijeljena mišljenja, opisuje tragična sudbina sudionika, napose židovske heroine Hanne Szenes, ali i Enza Serena, talijanskog Židova.

Kako je sve počelo

Kad je u noći 13. na 14. ožujka 1944. petoro padobranaca iskočilo iz britanskog Halifaxa iznad visova Žumberka, malo je tko znao da je upravo započela jedna od najkontroverznijih tajnih operacija Drugoga svjetskog rata. Među židovskim padobrancima, koje su Britanci osposobili za radiotelegrafiste i uvrstili u svoje misije, bilo ih je nekoliko s područja Jugoslavije: Rueven Dafni iz Zagreba, Šalom Finci iz Sarajeva, Eli Zohar iz Grabovca kod Darde u Baranji i Nisim Arazzi Testa iz Bitolja u Makedoniji. Njima su Britanci namijenili misije odlaska u štabove jugoslavenskih partizana. Finci i Zohar bili su pioniri kibuca Gat u Palestini i trebali su biti spuštene kao padobranci u Jugoslaviju još u rujnu 1943., ali su vraćeni u Egipat "zbog aktivnosti neprijatelja u zoni iskakanja".

U studenom 1943. Finci, Zohar i Testa prebačeni su u Italiju, a u travnju 1944. brodom na otok Vis u Dalmaciji. Kodno ime Šalamona Fincija bilo je Benjamin Fink, a Zohar se u dokumentima 10. korpusa javlja kao Eli Joel, dok mu je pravo ime bilo Mirko Lowenthal. Komesar 10. korpusa Ivan Šibl prepoznao je u Eliju Joelu starog školskog druga iz Zagreba. U svom *Ratnom dnevniku* navodi da mu je školski drug Mirko iz Zagreba ispričao da je 1938. otišao u Palestinu, a sada je postao narednik engleske armije i radiotelegrafist po imenu Eli. Šiblov komentar je bio: "Svašta čovjek doživi u ratu!" Finci i Zohar ostali su s partizanima do kraja rata. Finci je napustio Jugoslaviju u travnju, a Zohar u lipnju 1945.

Treći padobranac iz trojke poslane u Jugoslaviju, Nisim Arazi Testa, jedini je židovski padobranac spušten u Srbiju 1944. koji je bio u britanskoj misiji uz Glavni štab Srbije. Spustivši se u šumsko područje, pri doskoku je slomio nogu, tako da je dane provodio uz radiostanicu. U knjizi su navedeni zanimljivi detalji, kao na primjer da je Testa tijekom rata dobio konja, a početkom 1944. povukao se u Italiju, odakle se vratio u Palestinu. U ožujku 1944., pet padobranaca spušteno je u Hrvatsku. Među njima bila je i Hannah Szenes. Avion je poletio iz Barija, a pilot je savezničkog aviona u zadnji čas pročitao naredbu – pravac preko Jadrana.

Hannah Szenes

Od padobranaca koji su sudjelovali u antinacističkom otporu tijekom Drugog svjetskog rata u akciji spuštanja na tlo Hrvatske najpoznatija je Hannah Szenes (hebrejski : חנה סנש, mađarski: *Szenes Hanna* (1921-1944.), židovska pjesnikinja i padobranka. U Izraelu je jedna je od najpoznatijih nacionalnih junakinja.

Rođena je u Budimpešti 17. srpnja 1921. u nereligioznoj židovskoj obitelji, a njezin otac bio je novinar i dramatičar. U privatnoj protestantskoj školi koju je pohađala, kao odlična učenica bila je oslobođena dijela školarine. Stoga su njezini roditelji plaćali samo dvostruku umjesto trostruke cijene, uobičajene za Židove. Iskusiavši diskriminaciju, Hannah je u vrlo ranoj dobi počela pokazivati interes za cionizam. Pridružila se mađarskoj cionističkoj organizaciji za mlade, Maccabea. Kao srednjoškolka, u jesen 1939. godine emigrirala je u Palestinu.

Hannah kao mlada djevojka s bratom.

Izvor: Wikimedia commons.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:PikiWiki_Israel_7713_Hannah_Senesh_and_her_brother.jpg

Obrazovala se u djevojačkoj poljoprivrednoj školi u Nahalalu i živjela u kibucu. Nakon izbijanja Drugog svjetskog rata, pridružila se kibucu Sdot Yamu, osnovanom 1936. godine, nakon čega se učlanila u paravojnu organizaciju Haganu, prethodnicu buduće izraelske vojske.

U strahu za majku Katarinu, Hannah je odlučila vratiti se u Budimpeštu. 1943. godine pridružila se ženskim pomoćnim snagama (Women's Auxiliary Air Force) unutar Britanske vojske i obučena je za padobranku specijalnih postrojbi (Special Operations Executive). Zbog poznavanja Mađarske, poslana je pomoći svojim sunarodnjacima u bijegu, spašavati srušene pilote i pomagati drugim agentima. Sudjelovala je u padobranskim misijama i obučavala britanske vojnike, a glavni joj je cilj bio pomoći savezničkim pilotima europskih Židova i antinacistima.

Hannah u kibucu Sdot Yam, 1941.

Izvor: Holocaust Encyclopedia.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/photo/hannah-szenes>

Važni susreti

Odbrojavajući zadnje dane u Kairu pred misiju, susrela se s bratom Gyurijem. Postoji njihova zajednička fotografija. Nakon toga, doživjela je i neobičan susret koji je na nju ostavio dubok trag. Naime, hodajući ulicom sa četvoricom prijatelja padobranaca, govoreći mađarski, upoznala je Andrewa Durovecza, kanadskog Mađara, dobrovoljca za misiju SOE (Uprave za specijalne operacije). Ovaj mladi novinar koji je pisao za ljevičarski list u Torontu prišao je Hanni na ulici, čuvši njezino govorenje mađarskog jezika. Andrew i Hanna imali su mnogo toga zajedničkog: on je kao šesnaestgodišnji mladić 1930. iz rodnog Szabolza otišao u Kanadu, a Hanni je bilo sedamnaest kad je otišla 1939. u Palestinu. U Kairu su obišli zajedno piramide, Luxor i kulturne spomenike Egipta. Njihovi kasniji susreti nisu promakli "budnom oku osiguranja", pa je tako primijećeno da su nakon četvrtog sastanka proveli noć u hotelu Sheppard u Kairu. Kad se o tome počelo govorkati među njihovim kolegama, Durovecz nije bio iznenađen. Komentirao je da su, ipak, oboje prije svega pripadnici tajnih službi. Hannah mu je otkrila svoje pravo ime, Anna Szenes, da bi je lakše našao jer ju je do tada poznavao pod kodnim imenom *Hannah Hagar*. Durovecz je potražio Hannu 16. ožujka 1944. u Klubu židovskih vojnika, ali rekli su da je prije dva dana otišla na zadatak i nitko nije znao kada se vraća. Premda su se dogovorili naći u Kavani Emke u Budimpešti nakon završetka rata, to se nije dogodilo. Nikad se više nisu vidjeli.

Andrew Duravec z je kasnije također sudjelovao u padobranskoj misiji u Slovačkoj. Premda je uhićen, na koncu je uspio pobjeći i vratiti se u Kanadu.

Hannah Szenes je iz Kaira otišla najprije u Bari, gdje je također posjećivala Židovski vojni klub s plavo-bijelom zastavom. Napokon je u noći 13./14. ožujka 1944. dočekala trenutak kada je bila ispuštena s padobranom iznad Jugoslavije, odnosno Hrvatske – na područje Žumberka (između Hrvatske i Slovenije), a zajedno s njom u grupi bili su Reuven Dafni, Jon Rosenfeld, Abba Berdičev i kao posljednji major Robert Eden, bratić engleskog ministra Antony Edena.

Partizanske aktivnosti

Hannah Szenes i ostali padobrancani uspjeli su se povezati s Titovim partizanima, koji su iz Vrhovnog štaba dobili obavijest od Amerikanaca o dolasku padobranaca i njihovoj specijalnoj misiji. Goll u knjizi napominje više puta o neslaganju između britanskih i američkih interesa u toj misiji. Spomenuto je da su slovenski partizani i ostali spuštene padobrancani dugo tražili Hannu, koja se spustila puno dalje od predviđenog mjesta jer ju je odnio vjetar. Ubrzo su padobrancani saznali da je u Mađarskoj na vlast postavljena lokalna fašistička stranka na potporu Hitlera, zbog napredujuće sovjetske vojske. Najtragičnija posljedica njemačke okupacije Mađarske bio je kraj relativne sigurnosti 800.000 Židova u Mađarskoj.

Na vijest da su u Mađarskoj na vlast došli Nijemci, Hannah se rasplakala govoreći da su, eto, zakasnili. Ipak, nije odustajala od svog cilja. Iako su njezini sudruzi odlučili otkazati misiju jer je Mađarska bila puna njemačkih vojnika i agenata, Hannah je nastavila sama.

Svojom pojavom, ova je židovska padobranka među partizanima izazvala čuđenje jer je bila izuzetno lijepa, mlada i obrazovana. Čak su je neke partizanke nagovorile da napiše članak za glasilo Antifašističke fronte žena Hrvatske za časopis "Žena u borbi" koji je objavljen na cijeloj stranici s naslovom "Britanske žene u ratu", potpisala se kodnim imenom (Minnie Hagar, Courtbridge), a predstavljena je kao šefica britanske vojne misije koja je nedavno prošla kroz Jugoslaviju i "napisala za naš list ovaj članak".

Nakon nekoliko mjeseci provedenih s jugoslavenskim partizanima, Hannah je ipak odlučila prijeći mađarsku granicu. Neposredno prije toga, u malo mjestu blizu Čazme u Donjem Mikloušu, grupi padobranaca pridružila su se još dvojica: Yoel Palqiem i Peretz Goldstein. Također prije toga u Čazmu dolaze dvojica visokih partizanskih oficira - Petar Drapšin, koji je bio zapovjenik 6. korpusa "Slavonskog" i najmlađi general Titove vojske te pukovnik Harašin, poznatiji kao "Ilija Gromovnik", legendarni partizanski diverzant. Ovi bivši španjolski borci stekli su prva ratna iskustva u Španjolskom građanskom ratu (1936. - 1939.). Oduševljeni židovskim padobrancima, a potreseni njihovom potresnom pričom, predložili su im da dođu u Slavoniju. Partizani su im obećali pomoći s transportom u Mađarsku.

U sumnji da ih partizani obmanjuju i ne žele im pomoći, Hannah je ipak sama pokušala prijeći granicu s Mađarskom. Na rastanku s drugovima jedan od padobranaca, Palgi, pozdravio je Hannu s: "Vidimo se u Budimpešti!", a ona i Dafni otišli su prema Kalniku u Apatovac. U to doba, prelazak granice predstavljao je veliku opasnost. Brojni Židovi bježali su iz Mađarske i prelazili rijeku Dravu. Pred odlazak, na rastanku, Hannah je dala svom sudrugu Dafniju papirić koji je on isprva

bacio, ali kasnije ga je srećom pronašao i predao muzeju heroja u Jeruzalemu. To je bila Hannina pjesma "Blagoslovljena je šibica", koja je uz "Put u Cezareju" uglazbljena. Obje pjesme i danas su popularne među mladima u Izraelu.

Uhićenje i smrt

Nažalost, Hannah je odlučila prijeći granicu s krivotvorenim dokumentima 7. lipnja 1944. kod Čakovca. Mađarske su vlasti ustanovile da je riječ o krivotvorenim dokumentima i gotovo odmah je uhićena nakon što su graničari pronašli nevješto skriven britanski vojni radioprijemnik u njezinom ruksaku. Shvativši da je špijunka, odveli je u vojni zatvor u Budimpeštu s namjerom pritisnuti je da oda imena drugih agenata. Padobranci Palgi i Goldstein su također uhićeni u Pečuhu. Tako su svi planovi padobranaca propali. Ponovno su se susreli sa Hannom Szenes u zatvoru u Budimpeštu.

Mađarske su vlasti bile frustrirane neuspjehom ispitivanja. Unatoč višemjesečnom mučenju, Hannah nije odala nijednu važnu informaciju. Iako su prijetili ubojstvom njezine majke Katarine, to se na kraju nije dogodilo. Koristila je zrcala i izrezana slova kako bi komunicirala s ostalim zatvorenicima, a pjevanjem im je dizala moral.

28. listopada 1944. Hannah je osuđena za špijuniranje i veleizdaju, a njezin govor na mađarskom sudu bio je hrabar i pun prkosa. Kao britanska špijunka, osuđena je na strijeljanje, a sve do zadnjeg dana vodila je dnevnik. Pri egzekuciji, odbila je povez kako bi gledala svoje ubojice ravno u oči. Ne odavši nikoga, tako je mlada i lijepa Hannah hrabro otišla u smrt gledajući svoje egzekutore ravno u oči. Umrkla je u 23. godini.

Za ostale zatvorenice, Hannah je bila "blistava zvijezda" koja im je pričala o životu u Izraelu. Jedna od njih koja je preživjela zatvor, Ibolia Šeer, svojoj kćeri je dala ime Anna kao uspomenu i sjećanje na Hannu.

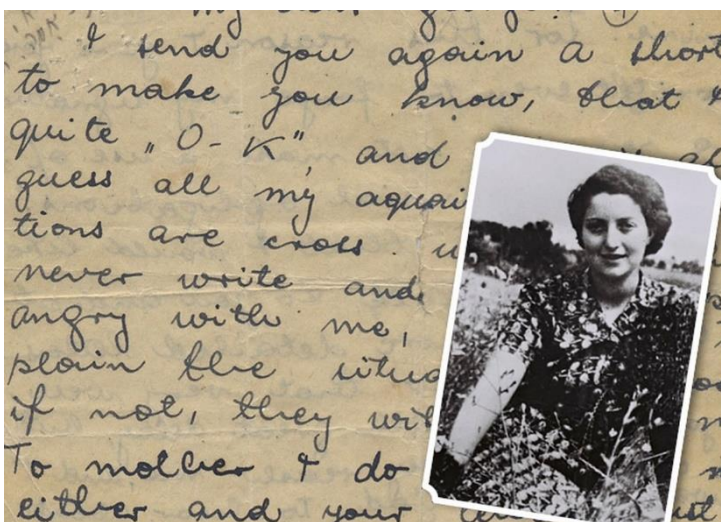
Hannah s majkom Katarinom u Budimpešti oko 1939.

Izvor: Yad Vashem.

Poslije rata

Njen dnevnik je poslije rata preveden na hebrejski i objavljen 1946., a njezini ostaci preneseni su iz Budimpešte u Izrael 1950. i pokopani na uzvisini – na brdu Herzl u blizini Jeruzalema. Početkom 1990.-ih, mađarski su sudovi proglasili prethodnu presudu nevažećom i posmrtno je oslobodili krivnje za špijunažu. A oni koji su izravno odgovorni za njenu smrt – prvi, general Ferenc Fekete Halmy-Czeydner, poznat kao "novosadski krvnik" i zapovjednik mađarske 5. armije, koji je naredio

masovne likvidacije Židova i Srba u Bačkoj kada je ubijeno 5.000 ljudi, poznat po antisemitizmu, izručen je Jugoslaviji i zbog nedjela je 4. ili 5. studenog 1945. obješen u Novom Sadu. Drugi, njezin tužitelj kapetan Gyula Simon, iako uhićen 1945. i optužen da ga je vodila rasna mržnja, osuđen je na sedam godina zatvora, ali je prve godine pobjegao i objavljeno je da živi u Argentini. Godine 1985. je kao sedamdesetdvoгодиšnjak izjavio da ga je Hannah bila razbjesnila "židovskim ponosom" i ponovno bi je osudio na smrt. U Izraelu, Hannah Szenes je i danas poznata. Jedna je od nacionalnih heroja čije ime nose ulice, kibuci, a i neke su udruge imenovane po njoj. Osim ulica i naselja, njeno ime nose šume, brodovi, pa i neke vrste cvijeća. Elle Wiesel, dobitnik Nobelove nagrade za mir 1986. godine u svega nekoliko riječi izrekao je veliku i najbolju misao o Hanni Szenes "Njen je život žrtva, njene su riječi pjesma, a njene priče nadahnjuju". Hrabrost i žrtva Hanne Szenes ostavila je snažan trag u Izraelu još uvijek nadahnjuje izraelsku mladež, ističe više puta Nenad Goll u svojoj knjizi.

Hannino posljednje pismo i fotografija iz kibuca.

Izvor: National Library of Israel Collections.

Kulturni utjecaj

Obilježavajući desetgodišnjicu države Izrael uz mnoge priredbe nacionalni teatar Habima raspisao je natječaj za dramski tekst o životu Hanne Szeres i rezultat je drama Aharina Megeda "Hannah Szenes" koja osim što se u izvodi Izraelu izvođena također u Njemačkoj, Nizozemskoj i SAD-u.

Objavljeno je desetak knjiga o Hanni Szenes i 1988. pojavio se film Menahema Golana "Hannin rat" u kojem Rade Šerbedžija ima jednu od važnih uloga.

Izraelska državna televizija je početkom 1980. godine emitirala dvadeset sedam nastavaka televizijske serije Yigala Lossina o povijesti cionizma. Jedan nastavak te serije posvećen je baš misijama padobranaca a završava riječima "Oni nisu spasili ni jednu osobu." Naime, sada su otvoreni mnogi tajni dokumenti, pa je ova tvrdnja potaknula brojne javne i akademske rasprave. Iako se svi slažu da padobraneci nisu bili uspješni, ipak su podijeljeni oko pitanja njihovog utjecaja na Židove u Europi do kojih su uspjeli doći. Ističe se važnost misije padobranaca za podizanje morala i ohrabrenje Židovima. Neki novi povjesničari "revizionističkog stila" poput Jehude Bauera i Joava Gelbera navode da su Hannah Szenes i ostali padobraneci bili tek "pioni u igri elite Yishuva" u misiji padobranaca i bili samo "smokvin list" (paravan) kojima su vođe Yishuva i Židovska agencija htjeli "prikriti svoju pasivnost i nesposobnost za vrijeme rata". Javnost takve tvrdnje o ovoj "nemogućoj misiji" nisu pokolebale u uvjerenju da židovski padobraneci i njihove misije predstavljaju važan i nezaobilazni međaš u židovskoj povijesti.

O autoru knjige Nenadu Gollu

Autor knjige "Nemoguća misija. Židovski padobraneci u Hrvatskoj 1944. godine" Nenad Goll napisao je brojne članke, rasprave i knjige s područja vojne povijesti o značajnim, ali i u kontroverznim povijesnim zbivanjima. Tako objavljuje: "Tajne misije: Jugoslavija pred rat u britanskoj mreži", "Hrvati u britanskim i američkim misijama SOE i OSS u Drugom svjetskom ratu", "Američki ratni heroji u Hrvatskoj, Židovski padobraneci: Kontroverzna tajna operacija 2. svjetskog rata".

Uz vrlo detaljni opis ove operacije, koja se odigrala na teritoriju u bivšoj Jugoslaviji kada su se u Hrvatsku spustili padobraneci kako bi potaknuli otpor i organizirali samospašavanje svojih sunarodnjaka, Goll naglašava i predočuje podatke o jednoj od najkontroverznijih tajnih operacija Drugog svjetskog rata. Goll analizira spremnost uključivanja zainteresiranih strana u akciju, koja je nažalost vrvila propustima, pa je tako stjecajem okolnosti završila neuspješno. Nenad Goll osvjetljuje akciju kroz povijesna tumačenja i daje političke analize, citira dijelove pisama i dnevnika u doba ratnih zbivanja, opisuje ulogu Britanije i američki utjecaj, zatim događaje u tadašnjem Kairu i atmosferu u Bariju odakle polaze avioni s padobrancima i uopće daje čitatelju okvir i detalje ratne situacije i zbivanja u razdoblju oko 1943. i 1944. Ujedno nas autor knjige o "Nemogućoj misiji" upoznaje sa zanimljivom prepiskom i pokušajima da se u to doba mađarski Židovi preko partizanskog teritorija prebace u Italiju. Vidimo široku lepezu različitih interesa, što je vrlo zanimljivo i dragocjeno svima koji žele više saznati o složenoj situaciji ispreplitanja različitih interesa partizana, Britanaca i Amerikanaca u svjetlu dramatičnih ratnih zbivanja.

Knjiga "Nemoguća misija" ima 189 stranica, a tekst je popraćen nizom crno-bijelih fotografija te prikazom (fotokopijama) originalnih dokumenata.

Na kraju su navedeni izvori. U bibliografiji je navedeno osamdesetak knjiga i osamnaest periodika. Navedeni su čak i neobjavljeni rukopisi te pisma čiji su inserti citirani. Zatim se navode arhivi te popis razgovora uz naznaku s kim i kada su vođeni. Uz ovaj opširni i detaljni popis literature u knjigu je uvršteno i kazalo imena radi lakšeg snalaženja.

Zanimljivost i podatak koji treba napomenuti je svakako posveta autora knjige Nenada Golla, jer je na samom početku napisano: "Posvećeno mojoj majci Ljerki Bienefeld Goll (Požega, 1909. - Slavonski Brod, 1997.)", što na neki način otkriva razlog autorovog interesa za ovu "nemoguću misiju" u kojoj su sudionici bili Židovi i pridonosi razumijevanju njihovog pokušaj organiziranja "samospašavanja" preostalih sunarodnjaka u najtežim danima Holokausta.

IN FOCUS: HANNAH SZENES

Narcisa Potežica:

"Mission Impossible" and Hannah Szenes

Review of the Book by Nenad Goll

Nenad Goll: "Mission Impossible: Jewish Paratroopers in Croatia in 1944", 1st edition, Despot Infinitus d.o.o., Series "Croatian History". Zagreb 2014.

Nenad Goll's book "Mission Impossible: Jewish Paratroopers in Croatia in 1944" comprehensively describes the great, perhaps most ambitious mission of Jewish paratroopers in the World War II. who were supposed to contribute towards saving their fellow Jews.

The author of the book first reveals how the idea of performing such a complex action had started. Readers can excitedly follow how the preparations were progressing, and at the end they learn about departure of the paratroopers and implementation of their mission, which in spite of thorough preparation and organization did not have a successful end.

Jewish Parachutists in the World War II.

Source:

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/jewish-parachutists-in-world-war-ii>

Genesis of the Mission Impossible

In that time, the hopes that the Allies would help endangered Jewish communities in occupied Europe failed. More information about the Holocaust became internationally available, so it became widely known that Jews are being taken to camps where they disappear forever. Despite the fact that the International Red Cross in Geneva had failed, there came to be an idea on instructing Palestinian commandos to undertake the rescue of the most vulnerable Jews. The first idea of sending Jewish commandos from Palestine to occupied Europe appeared in 1941 from the non-Jewish English journalist Eric Rowe Gedye. Yugoslavia was deemed the best possible commando base. We learn that nearly three hundred Jewish volunteers, young men and women from Palestine, have signed up for this almost-suicidal venture. A Jewish agency close to the Haganah - a new Zionist organization led by Arye Altman - suggested that British commander in Palestine, General McConnell, should form a commando unit for action in Europe. After nearly two years of preparations, several postponements and changes in plans, several groups of Jewish paratroopers were organized and instructed to do impossible. Their goal was to encourage resistance and organize "self-rescue" of their remaining compatriots in several European countries. After all the preparations, thirty-two of them took part in the action, but unfortunately twelve of them were arrested, five of whom managed to escape, while seven were shot.

The book describes the tragic fate of the participants, especially the Jewish heroine Hannah Szenes, but also Enzo Serena, an Italian Jew, along with the course of war operations in World War II and the controversial mission that was conceived in Israel, of which historians have divided opinions.

How it all started

When five paratroopers from the British Halifax jumped over the heights of Žumberak on the night of March 13-14, 1944, not many people knew about one of the most controversial secret operations of the Second World War. Among the Jewish paratroopers trained by the British as radio telegraphists and included in their missions were Yugoslavs, along with Rueven Daphne of Zagreb, Shalom Finci of Sarajevo, Eli Zohar of Grabovac near Darda in Baranja and Nisim Arazzi Testa of Bitola in Macedonia. The British intended missions for them and prepared them to go to the headquarters of the Yugoslav partisans. Finci and Zohar were pioneers of the kibbutz Gat in Palestine and were supposed to be sent as paratroopers to Yugoslavia as early as September 1943, but were returned to Egypt "due to enemy activity in the zone of landing." In November 1943, Finci, Zohar and Testa were transferred to Italy, and in April 1944 by boat to the island of Vis in Dalmatia. The code name of Solomon Finci was Benjamin Fink. Zohar, on the other hand, appears in the documents of the 10th Corps as Eli Joel, while his real name was Mirko Lowenthal. Ivan

Šibl, as the commissioner of the 10th Corps, recognized that Eli was actually Mirko, his school friend from Zagreb. He noted in his *War Diary* that his school friend Mirko from Zagreb had told him that he went to Palestine in 1938, and now he is a sergeant in the English army and a radio telegraph operator named Eli. Šibl's comment is "A man experiences all kinds of things in a war!"

Finci and Zohar remained with the Partisans until the end of the war. Finci left Yugoslavia in April, and Zohar in June 1945.

The third paratrooper from this trio sent to Yugoslavia, Nisim Arazi Testa, was the only Jewish paratrooper to be sent to Serbia in 1944. He was on a British mission with the Serbian General Staff. Descending into a forest area, he broke his leg upon landing, so he spent most of his days in a radio station. During the war, he acquired a horse and in early 1944 withdrew to Italy, from where he returned to Palestine.

In March 1944, five paratroopers were launched in Croatia, including Hannah Szenes. The plane took off from Bari, and the pilot of the Allied plane read the order too late, namely that he was supposed to fly across the Adriatic.

Hannah Szenes

Hannah Szenes (Hebrew: חנה סנש, Hungarian: Szenes Hanna (1921-1944), a Jewish poet and parachutist) is one of the parachutists who took part in the anti-Nazi resistance during the Second World War in the action of landing on Croatian soil. the most famous national heroines.

She was born in Budapest on July 17, 1921, into a Jewish family. Her father was a journalist and playwright. She attended a private Protestant school where she had to pay only double price, instead of three times the usual price which was usual for Jews, because she was a successful student.

Due to discrimination, Hannah became interested in Zionism, so she joined the Hungarian student Zionist organization Maccabea. In the autumn of 1939, she emigrated to Palestine. She studied at a girls' agricultural school in Nahalal and lived in a kibbutz. With the outbreak of World War II, she joined the kibbutz Sdot Yam, founded in 1936. Afterwards, she joined the paramilitary organization

Hannah at kibbutz Sdot Yam, fourth from the left.

Source: https://en.wikipedia.org/wiki/Sdot_Yam

Haganah, the forerunner of the future Israeli army. Afraid for her mother Katarina, who stayed in Budapest, Hannah decided to return to Hungary. In 1943, she joined the British Army, specifically the Women's Auxiliary Air Force, and began her training as a paratrooper for the British Special Operations Executive. Being Hungarian, she was sent there to help her compatriots escape, rescue downed pilots and help other agents. She was a participant in special parachute missions, and she also trained British soldiers. Her goal was to help Allied pilots of European Jews and anti-Nazis.

Hannah and her brother Gyuri in Cairo.

Source: US Holocaust Memorial Museum.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/photo/jewish-parachutist-hannah-szenes-with-her-brother>

Important encounters

Counting down her last days in Cairo before the mission, she met her brother Gyuri. There is a photo of them together. Afterwards, she experienced an unusual encounter that left a deep mark on her. While walking down the street with four fellow Hungarian paratroopers, she met Andrew Durovecz, a Canadian Hungarian, a volunteer for the SOA (Special Operations Directorate) mission. He was a journalist at the leftist newspaper in Toronto, and approached her upon hearing her speak Hungarian. As a sixteen-year-old boy, he left his native Szabolz for Canada in 1930, and Hannah was seventeen when she left for Palestine in 1939, so they were connected by similar life paths. They toured the pyramids, Luxor and cultural monuments of Egypt together and agreed to meet at the Emka Café in Budapest when the war will have ended. Their later meetings did not miss the "watchful eye of security", including the fact that they

spent the night together at the Shephard Hotel in Cairo on the occasion of the fourth meeting. Durovecz was not surprised by this and commented that they were both members of the secret services. Hannah revealed her real name to him, Anna Szenes, to make it easier to find her because until then he had known her as Hannah Hagar. Durovecz looked for Hannah on March 16, 1944 at the Jewish Soldiers' Club but they said she went on assignment two days ago. No one was able to tell him when she was coming back. He never saw her again. Andrew Duravecz later took part in a parachute mission in Slovakia, he was arrested but managed to escape and returned to Canada. Hannah Szenes first left Cairo for Bari, where she also visited the Jewish Military Club with a blue and white flag. In the night of 13th / 14th March 1944, she jumped with a parachute from a plane over Yugoslavia and Croatia - in the area of Žumberak (between Croatia and Slovenia). Other

members of the group were Reuven Daphni, Jon Rosenfeld, Abba Berdićev and as the last major Robert Eden, cousin of English Minister Antony Eden.

Activities with the Partisans

Hannah and other paratroopers managed to connect with Tito's partisans, who received information from the Supreme Headquarters from the Americans about the arrival of the paratroopers and their special mission. In the book, Goll mentions several times the friction between British and American interests in that mission as well. It is further mentioned that the Slovene partisans and other downed paratroopers searched for Hannah for a long time. She landed much farther from the planned place because the strong wind had taken her away. The paratroopers soon learned that the local fascist party came to power by force in Hungary at Hitler's encouragement because of the advancing Soviet army. The most tragic consequence of the German occupation of Hungary was beginning of persecution of 800,000 Jews in Hungary. Although Hannah's comrades decided to cancel the mission because Hungary was now teeming with German soldiers and agents, Hannah decided to continue on her own. On the news that the Germans had come to power in Hungary, she burst into tears, saying that they were late.

This Jewish paratrooper caused astonishment among the partisans, because of her youth, beauty and high education. Partisans even persuaded her to write an article for the Croatian Women's Anti-Fascist Front for Women in Struggle magazine, which was published on the full page entitled "British Women in War", signed under the code name (Minnie Hagar, Courtnidge), and presented as the head of the British military mission that recently passed through Yugoslavia and "wrote this article for our paper".

After several months with the Yugoslav partisans, Hannah decided to cross the Hungarian border. Shortly before that, in a small place near Čazma in Donji Miklouš, a group of paratroopers was joined by two new members: Yoel Palqiem and Peretz Goldstein. Before that, two high-ranking partisan officers came to Čazma - Petar Drapšin, who was the commander of the 6th Slavonian Corps and the youngest general of Tito's army, and Colonel Harašin, better known as "Ilija Gromovnik", a legendary partisan saboteur. These former Spanish fighters gained their first wartime experiences in the Spanish Civil War (1936-1939). Delighted by the Jewish paratroopers, and shaken by their shocking story, they suggested that they should come to Slavonia and be transferred from there to Hungary. Not trusting anyone, in suspicion that the partisans were deceiving them and did not want to help them, Hannah tried to cross the border with Hungary alone.

At the parting with his comrades, one of Palga's paratroopers waved to Hannah, greeting her with: "See you in Budapest!", And she and Daphne went towards Kalnik in Apatovac.

Hannah Szenes on Purim, 1944.

Source: Jewish Women's Archive.

At that time, crossing the border was a great danger. Numerous Jews fled Hungary, crossing the Drava River. Before leaving, at the farewell, her fellow parachutist Daphne received a piece of paper that she threw away, but later found it and handed it over to the Museum of Heroes in Jerusalem - Hannah's song "Blessed is the Spark", which was set to music along with "Way to Caesarea". Both poems are popular among young people in Israel.

Unfortunately, Hannah decided to cross the border with forged documents near Čakovec and on June 7, 1944, she was almost immediately captured by the Hungarian authorities. Border guards found her clumsily hidden British military radio in her backpack. They realized that she was actually an infiltrator and took her to the military prison in Budapest. Paratroopers Palgi and Goldstein were also arrested in Pécs, so their plan to save the Jews failed and they meet her in Budapest in prison.

Arrest and death

Authorities wanted Hannah to reveal names of other agents. During several months of torture, she successfully resisted all pressures and gave nothing away. Hannah was also threatened with execution of her mother, but luckily it did not happen. She communicated with other prisoners using a mirror signal and cut-out letters that she placed in the window. She raised other prisoners' spirits by singing. Frustrated by the complete failure of the interrogation, Hungarian courts found her guilty on October 28, 1944 of espionage and high treason, and her defense speech in court was courageous and defiant. In the end she was shot by the German firing squad. Until the last day, November 7, she kept her diary. She refused the bandage to look her killers straight in the eye. Young and beautiful Hannah bravely went to her death, not having betrayed anyone, while looking her executioners directly in the eye. She died at the age of 23.

Hannah was the "Shining Star" for the other inmates. She told them about life in Israel and one of them who survived the prison, Ibolia Sheer, gave her daughter the name Anna as a memory and remembrance of Hannah.

After the war

Her diary was translated into Hebrew after the war and published in 1946, and her remains were transferred from Budapest to Israel in 1950 and buried on a hill - on Herzl Hill near Jerusalem. In the early 1990s, Hungarian courts declared the previous verdict invalid and posthumously acquitted her of espionage. And those directly responsible for her death - the first, General Ferenc Fekete Halmy-Czeydner, known as the "Novi Sad executioner" and commander of the Hungarian 5th Army, who ordered the mass executions of Jews and Serbs in Backa when

Hana Senesch Street in Netanya, Israel.

Source:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Senesh_street.JPG

5,000 people were killed, is known for anti-Semitism, he was extradited to Yugoslavia and hanged in Novi Sad on November 4 or 5, 1945, for his misdeeds. Another, her prosecutor Captain Gyula Simon, although arrested in 1945 and accused of racial hatred, was sentenced to seven years in prison but escaped the first year and was reported to be living in Argentina. In 1985, at the age of seventy-two, he stated that Hannah had infuriated him with "Jewish pride" and that he would have sentenced her to death again. In Israel, Hannah Szenes is famous today. She is one of the national heroes: streets, kibbutzim, and some associations are named after her. Apart from streets, also districts, forests, boats and even some types of flowers bear her name. Elle Wiesel, winner of the Nobel Peace Prize in 1986, expressed in just a few words the great and best thought of Hanna Szenes "Her life is a sacrifice, her words are a song, and her stories are inspiring". The courage and sacrifice of Hannah Szenes has left a strong mark in Israel and she is still inspiring Israeli youth, Nenad Goll points out several times in his book.

Legacy

Marking the tenth anniversary of the state of Israel, the Habima National Theater has performed Acharina Megeda's play about Hannah Szeres, which is also performed in Germany, the Netherlands and the USA. Many books about Hannah Szenes were published, and in 1988 Menachem Golan's film "Hannah's War" appeared, in which Rade Serbedzija has one of the important roles. In early 1980, Israeli state television broadcast twenty-seven sequels to Yigal Lossin's television series on the history of Zionism. One sequel to that series is dedicated to

paratrooper missions and ends with the words "They didn't save a single person." Namely, many secret documents are now open, so this claim has sparked numerous public and academic debates. While everyone agrees that the paratroopers were not successful, they are still divided over the issue of their impact on the Jews in Europe they have managed to reach. The importance of the paratroopers' mission to raise morale and encourage Jews is emphasized. Some new "revisionist-style" historians, such as Yehuda Bauer and Joav Gelber, say that Hannah Szenes and other paratroopers were merely "pawns in the Yishuva elite game" in the paratrooper mission, just a cover-up led by Yishuva and the Jewish Agency to "conceal their passivity and incompetence during the war." The public was not shaken by such claims about this "mission impossible" in the belief that Jewish paratroopers and their missions represent an important and unavoidable milestone in Jewish history.

About the author Nenad Goll

The author of the book "Mission Impossible. Jewish Paratroopers in Croatia in 1944" Nenad Goll writes numerous articles, discussions and books in the field of military history on significant but also controversial historical events. He published: "Secret Missions: Yugoslavia before the war in the British network", "Croats in the British and American SOA and OSS missions in World War II", "American war heroes in Croatia, Jewish paratroopers: Controversial secret operation of World War II". In addition to describing in detail this operation, which took place on the territory of the former Yugoslavia when paratroopers landed in Croatia – to encourage resistance and organize self-rescue of their compatriots – he emphasizes and presents data that this action is one of the most controversial secret operations of World War II. war. It intertwines the willingness to involve stakeholders, but also numerous omissions and the accumulation of circumstances for the action to be more or less successful. Nenad Goll illuminates the action through historical interpretations and gives political analyzes, quotes parts of letters and diaries during the war, describes the role of Britain and American influence, then the events in Cairo and the atmosphere in Bari where parachute planes depart and gives the reader a framework and details. war situations and events in the period around 1943 and 1944. At the same time, readers learn about correspondence and attempts to transfer Hungarian Jews through partisan territory to Italy at that time. is very interesting and valuable to anyone who wants to learn more about the complex situation of the intertwining of different interests of partisans, British and Americans in the light of dramatic war events. The book has 189 pages and is accompanied by a series of black and white photographs and a display (photocopies) of original documents. At the end is a list of sources. Firstly, there is a bibliography with around eighty books, then eighteen periodicals and even unpublished

manuscripts, followed by the list of archives and interviews: with whom and when they were conducted. There are also listed letters whose inserts are cited. In addition to this extensive and detailed list of references, there is also an index of names. The author of the book Nenad Goll dedicated this book to his mother, Ljerka Bienefeld Goll (Požega, 1909 - Slavonski Brod, 1997)". This reveals the reason of author's interest in this "mission impossible" in which the participants were Jews and contributes to understanding their attempt to organize "self-rescue" of the remaining compatriots in the most difficult days of the Holocaust.

Paula Rem:

Poezija Hanne Szenes: Riječi kao sredstva borbe protiv zla

17. srpnja 2021. godine obilježena je 100. godišnjica od rođenja Hanne Szenes, mađarsko-izraelske pjesnikinje, cionistice i anti-nacističke aktivistice. Odrasla u sekularnoj židovsko-mađarskoj obitelji srednje klase uz oca novinara, već od trinaeste godine počela je voditi dnevnik. Njezin otac Bela umro je kad je bila malena, ali majka Katarina poticala je Hannin interes za pisanjem.

Kako su antisemitističke tendencije u mađarskom društvu rasle, Hannah je počela učiti hebrejski i razmišljati o selidbi u Izrael, što je i učinila 1939. kao srednjoškolka. Kao i mnogi drugi europski Židovi, priključila se kibucu Sdot Jam pored Cezareje, gdje se uz obavljanje pragmatičnih djelatnosti nastavila baviti pisanjem. Osim pisanja poezije, vodila je i dnevnik u kojemu je opisivala svoja iskustva iz svakodnevnog života. Pisala je i na mađarskom i na hebrejskom, premda joj potonji nije bio materinji jezik.

1944. priključila se grupi izraelskih padobranaca koje je koordinirala Velika Britanija kako bi ohrabрили Židove u Europi na bijeg u Izrael i obranu protiv nacizma. Tri mjeseca je provela i boreći se protiv nacizma s jugoslavenskim partizanima. Za

Hannah ispred vrta svoje kuće u Budimpešti, oko 1938.

Izvor: US Holocaust Memorial Center.

<https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1051010>

vrijeme boravka s partizanima, napisala je pjesmu "Blagoslovljena je šibica" koja je uz "Eli Eli" (Put u Cezareju) jedna od njezinih najpoznatijih pjesama.

9. lipnja 1944. godine Hannah je uhićena nakon prelaska mađarske granice. Tijekom dugotrajnih ispitivanja, nije otkrila nijednu informaciju koja bi mogla ugroziti partizanske divizije. Odbijajući tražiti pomilovanje od mađarskih vlasti, strijeljana je u dobi od svega 23 godine. Danas, revolucionarka Hannah Szenes u Izraelu ima status nacionalne heroine, a njezino ime nose mnogobrojni trgovi i ulice.

"Eli, Eli" ("Put u Cezareju")

Najpoznatija pjesma Hanne Szenes svakako je "Eli, Eli" (Put u Cezareju), čija je uglazbljena verzija čak zastupljena na izraelskom soundtracku filma Schindlerova lista. Pisana izvorno na hebrejskom, pjesma je doživjela mnoge prijevode i glazbene obrade.

Pjesma je poznata pod dvama različitim naslovima: Eli, Eli (što je inače sadržaj prvog stiha), i Put u Cezareju (stvarni naslov). Szenes je u naslovu upotrijebila ime Cezareje, lokacije u kojoj je i sama živjela, grada koji ima dugu povijest, od izgradnje u 22. godini pr. n. e. sve do danas.

Za vrijeme antičke rimske okupacije, grad je bio metropola iz koje su rimski upravitelji vodili provinciju Judeju, kasnije kršćansko okupljalište, mjesto rabinskih akademija i lokacija na kojoj su masakrirani rabin Akiva i njegovi sljedbenici. Ukratko, Cezareja je grad bogate povijesti, pa tako aludiranje na njega u naslovu nije slučajno. Kad pojedinac putuje u Cezareju, kako je ona otputovala kao sedamnaestogodišnjakinja, istovremeno osjeća nadu i strepnju. Pjesma je svojevrsna molitva, upućena direktno Bogu:

Premda duga svega šest stihova, ova je pjesma-molitva bogata snažnim prizorima i motivima iz Tore. Uvodne riječi pjesme su: "Bože moj, Bože moj, / neka ne nestane nikad" (*vlastiti prijevod*). Počinje vokativom, nalik antičkim epovima, a dvostruka evokacija "Bože, Bože" podsjeća na mnogobrojne situacije iz Tore kad Bog doziva osobe ("Abraham, Abraham"; "Mojsije, Mojsije"; itd.), s razlikom da sada Bog ne zove čovjeka, već čovjek Boga.

Bože moj, zašto si me ostavio?

Ova konkretna evokacija: "Bože moj, Bože moj" intertekstualna je referenca na Psalam 22, koji počinje s riječima: "Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?" Kršćanske čitatelje taj će stih podsjetiti na rečenicu koju Isus izgovara na križu, također citirajući ovaj psalam. S obzirom da je pjesma "Put u Cezareju" napisana oko 1942. godine, lako je razumjeti da je riječ o pozivu u pomoć,

pa ipak Szenes izostavlja dio "zašto si me ostavio" i umjesto toga optimistično piše "neka ne nestane nikad".

Kroz dvije riječi "Eli Eli", u čitateljima se budi sjećanje na sadržaj Psalma 22 iz Tanakha. Na taj se način Szenes pozicionira kao pjesnikinja, u kontekstu cjelokupne hebrejske književnosti. Današnja književnost počiva na antičkoj, odnosno na svemu što je ranije napisano, pa tako i ova pjesma automatski u čitatelju budi reminiscenciju na spomenuti psalam. Ova kratka pjesma Hanne Szenes sadrži esenciju cjelokupnog Psalma 22, čija je aktualnost neupitna čak i danas, a pogotovo u vrijeme 2. svjetskog rata, kad su se Židovi svakodnevno brinuli hoće li preživjeti do sutra.

Hannah Szenes u zrakoplovu, blizu Cezareje, oko 1941.

Izvor: Hannah Szenes Memorial Center.

Iako Psalam 22 izražava subjektivnu percepciju pojedinca da ga je "Bog ostavio" usred rata i stradanja, vjera u bolju budućnost još je uvijek prisutna. Lirski subjekt u psalmu na koncu nadilazi svoju sumnju, izražavajući čvrsto uvjerenje da "muka jadnika" nije prezrena ni zaboravljena, te će pravda uskoro biti uspostavljena. Psalam 22 završava s: "O njegovoj pravdi naviještati će se narodu budućem: ovo je učinio Bog".

Pjesma Hanne Szenes se nadovezuje direktno na kraj spomenutog psalma, iskazujući želju za opstankom svega što je "učinio Bog" prema psalmu. Hannina pjesma poručuje: "neka ne nestane nikad: pijesak i more / šum vode / svjetlucaje na nebu / molitva čovjeka", dakle, neka ne nestane ono što je prethodno uspostavljeno.

Slijed ide od općenitog ka konkretnom, od nižeg k višem, započinjući s prirodom i završavajući s čovjekom, koji je glavni akter povijesti, kreirajući stvarnost pomoću svoje molitve. Motivi su poredani kronološki, kako su nastajali u biblijskom stvaranju svijeta: prvo Bog, zatim prirodni elementi i na koncu čovjek.

Osjetilnost pjesme "Eli, Eli"

Stihovi stimuliraju tri različite vrste osjetila: pijesak i more evociraju taktilnost, šum vode auditivnost, svjetlucanje na nebu vizualnost. Čitajući pjesmu, čitatelj gotovo fizički može osjetiti pješčanu prašinu kako mu struji kroz prste, čuti more kako šumi, percipirati nebo kako svjetluca. Nizu prirodnih pojava na koncu je dodan čovjek kao vrhunac biblijskog stvaranja svijeta.

Hannah u britanskoj ratnoj uniformi, 1940-e, Jugoslavija.

Izvor: Wikimedia / Hannah Szenes Memorial Center.

Pijesak, voda, svjetlucanje, nebo predstavljaju četiri elementa: zemlju, vodu, vatru i zrak, koja u židovskoj teozofiji imaju alegorijska značenja, a pijesak i more, svjetlucanje na nebu podsjećaju na obećanje koje je Bog dao Abrahamu, naime da će imati potomstva kao zvijezda na nebu i pijeska na obali mora. Tako su nizu prirodnih pojava, tipičnom za lirske minijature poput ove, dodane intertekstualne reference na antičku židovsku književnost. Tim postupkom autorica afirmira svoj identitet, ali i identitet cjelokupnog zapadnog svijeta, koji je temeljen na judeokršćanskim vrijednostima. Dakle, ovaj niz motiva ujedinjuje sadašnjost i prošlost, prirodu i civilizaciju, biologiju i duhovnost. Na taj način, uspostavlja se veza između prividnih suprotnosti. Pijesak, more i svjetlucanje na nebu su stvarne prirodne pojave iz prošlosti i sadašnjosti, ali one su istovremeno i intertekstualna referenca na tekst iz Tore.

Na taj način, Szenes ukazuje na bezvremenost biblijskog zapisa, koji je uvijek svejednako aktualan, kao što su zvijezde na nebu i pijesak na obali mora. Odrasla u asimiliranoj građanskoj obitelji, Szenes je "ponovno otkrila" svoje židovsko podrijetlo i kroz svoju poeziju istaknula prirodnu naslonjenost antičke židovske književnosti na biološke zadanosti materijalnog svijeta.

Broj stihova (šest; sa naslovom sedam) nosi simboličko značenje, jer taj broj se spominje mnogo puta diljem Tore. U hebrejskom originalu, u pjesmi također postoji rima uzorka a-b-b-c-c-b, što znači da svaka riječ na koncu stiha ima svoju rimu, osim riječi Eli (le'olam-vehayam; hamayim-hashamayim; ha'adam). U kontekstu značenja pjesme, rima ima funkciju svojevrsnog ogledala. Olam (svijet), yam (more), mayim (voda), shamayim (nebo), adam (čovjek) su riječi koje se međusobno zrcale. Svaka od tim riječi završava na slovo "finalno mem", "najzatvorenije" slovo hebrejskog alfabeta. Na taj način, svaki stih ove molitve postaje zatvorena cjelina koju je moguće zasebno analizirati.

Gramatika pjesme "Eli, Eli"

Pjesma je sazdana od jedne rečenice: "she lo yitgamer leolam": "neka ne nestane nikad", nakon čega slijedi osam motiva: pijesak, more, šum, voda, svjetlucaње, nebo, molitva, čovjek.

Riječ "leolam" sastoji se od imenice "olam" i prijedloga "le". Dok imenica "olam" označava prostor ("svijet"), zajedno s prijedlogom "le" (za), ova riječ poprima vremensko značenje, pa "leolam" znači "nikad" ili "zauvijek" ovisno o kontekstu. Na taj način, u jednoj je riječi sadržana vremenska i prostorna dimenzija. Mogući su prijevodi: "neka ne nestane nikad"; "neka ne nestane zauvijek".

Dok prostorna dimenzija postojanja sadržana u izrazu "neka ne nestane *sa svijeta*" nosi možebitne mistične implikacije, "neka ne nestane nikad / zauvijek" označava vremensku dimenziju. Različita značenja te riječi čine razliku u prevođenju: "neka ne nestane nikad" značilo bi da navedeni motivi (pijesak i more, šum vode, bljeskanje na nebu, molitva čovjeka) ni u kojem trenutku ne smiju nestati, čak ni nakratko; s druge strane, "neka ne nestane zauvijek" značilo bi da će se, čak ako na trenutak nestanu, ponovno pojaviti.

Prva mogućnost značila bi stalnu, neprekidnu nadu u bolje sutra: ako čak i u teškom trenutcima molitva čovjeka ne prestaje. Druga mogućnost značila bi da, čak ako ta molitva na trenutak i utihne, ponovno će se vratiti. "Leolam veed" inače je fraza koja se koristi u molitvama, npr. u formuli koja se šapće nakon glasno izgovoreno prve rečenice molitve "Shema Israel", a znači otprilike "zauvijek i-više-od-zauvijek". U engleskom, "leolam veed" se prevodi s "forever and ever", što je točniji prijevod, dok hrvatska varijanta "u vijeke vjekova" ne čuva adekvatno ideju beskonačnosti koja stoji iza te formule. Uglavnom, Hannah je svjesno uključila riječ "leolam" u svojoj kratkoj molitvi, znajući za njezine teološke implikacije.

Izraz "molim se", premda prisutan u nekim prijevodima ("molim se da ne nestane nikad"), u originalu je ispušten. Koristeći konciznost hebrejskog jezika, Szenes istovremeno cilja na ono što je izgovoreno, kao i ono što nije izgovoreno. Svaka izgovorena riječ implicira riječi koje možebitno nisu izgovorene.

"Jitgamer" ima glagolski oblik imperfekta, koji se s hebrejskog jezika može prevoditi u prošlom ili budućem vremenu, ovisno o kontekstu, a riječ "gamar" znači završiti, upotpuniti, ili pak nestati (npr. rabinski tekst Gemara je "upotpunjenje" Mišne). Budući da hebrejski jezik ima samo tri glagolska vremena, doslovni bi prijevod bio "da *neće nestati* nikad".

Nije slučajnost da iza riječi "leolam" (zauvijek) slijedi upravo osam motiva: pijesak, more, šum, voda, svjetlucaње, nebo, molitva, čovjek, jer osam predstavlja broj beskonačnosti. Dok su pijesak, more, šum, voda, svjetlucaње, nebo dio materijalnog (konačnog) svijeta, čovjek i njegova molitva su više od toga. Budući da su riječi instrumenti kojima je stvoren svijet, riječ kao takva pripada nadmaterijalnoj, duhovnoj dimenziji, kao i čovjek koji je stvoren na Božju sliku prema Knjizi postanka 1. Ako se ovih osam riječi pribroje dva preostala motiva (Eli i olam), dobije se deset, što je važan broj u židovskoj teozofiji. Pjesma, dakle, sadrži točno deset motiva. U tom slučaju, ostaje sedam materijalnim motiva: svijet, pijesak, more, šum, voda, svjetlucaње, nebo; i tri nadmaterijalna: Bog, čovjek, molitva.

Premda odrasla u sekularnoj obitelji, Hannah je mnogo vremena posvetila učenju hebrejskog jezika s namjerom da, kako je napisala u svom dnevniku, "pročita Bibliju u originalu", stoga ove biblijske aluzije u njezinoj poeziji nisu slučajne.

Pjesma "Eli, Eli" govori o odnosu između pojedinca i Boga, ali također između čovječanstva kao kolektiva. Naime, riječ "haadam" sugerira cjelokupno čovječanstvo, odnosno sve potomke biblijskog Adama. Stoga, "molitva čovjeka" istovremeno je i "molitva čovječanstva". U Tori je višeput postulirano da je potrebno tražiti pomoć kako bi se situacija promijenila, zbog čega Szenesin subjekt naglašava važnost molitve, važnost riječi, za promjenu nepovoljne situacije.

Premda u hebrejskom postoji više mogućih izraza za ljude, izabrana je baš riječ "adam", koja reminiscira na prvog čovjeka. Molitva čovjeka time postaje molitva "prvog čovjeka", pa pjesma završava novim početkom. Ciklička struktura tipična je za poeziju Hanne Szenes.

"Blagoslovljena je šibica"

"Blagoslovljena je šibica" (Ashrei haGahrur) još je kraća od "Eli, Eli": sadrži svega četiri stiha i temeljena je na repetitiji. Riječ "ashrei" ponavlja se četiri puta, na početku svakog stiha, a prvi stih istovremeno je i posljednji. Ciklička struktura pjesme implicira beskonačnost ponavljanja koje je prisutno u materijalnom svijetu (npr. dan i noć, lunarna i solarna kretanja, planetarna gibanja, cikličke izmjene godišnjih doba).

Prva dva stiha su: "Blagoslovljena je šibica koja se zapalila i stvorila plamen / blagoslovljen je plamen koji gori u srcima" (*vlastiti prijevod*). U radnji pjesme prisutna je gradacija. Na početku, šibica je blagoslovljena, poslije čega je zapaljena i stvorila plamen; nakon toga, plamen je blagoslovljen i gori u srcima. U trećem stihu "blagoslovljena su srca koja znaju stati časno", implicira se da srca *znaju* (!) prestati kucati dostojanstveno. Na koncu, prvi stih je još jednom

ponovljen: "blagoslovljena je šibica koja se zapalila i stvorila plamen." Šibica je ponovno blagoslovljena i ciklus kreće ispočetka. Pjesma je pomalo nalik na dječje brojalice koje se ponavljaju unedogled.

Pjesmu je čitati u kontekstu 2. svjetskog rata, kada je i nastala. "Ovo nije priča o Holokaustu, već o ratu", izjavila je sama Hannah svojevremeno. Napisavši ovu pjesmu za vrijeme boravka među jugoslavenskim partizanima, Hannah im je odala priznanje o vrijednosti njihove borbe.

Jedna od osnovnih karakteristika ove pjesme je repetitivnost: osim ponavljanja riječi "blagoslovljen" na početku svakog stiha, ponavljaju se i motivi. Riječ "plamen" posljednji je motiv u prvom stihu, a prvi motiv u drugom stihu: "stvorila plamen / blagoslovljen je plamen". "Srca" su zadnji motiv u drugom stihu, a prvi motiv u trećem: "gori u srcima / blagoslovljena srca". U originalu, prisutna je rima između svake zadnje riječi u stihu: lehavot (plamen) – levavot (srca) – bekavod (doslovno, "u časti") – lehavot (srca), koja ukazuje na međusobnu vezu između tih pojmova.

Tako je uspostavljena uzročno-posljedična veza: jedna riječ (šibica) stvara drugu (plamen), druga stvara treću (srca), treća stvara četvrtu (čast), no glavni pojam koji pokreće sve te riječi je "blagoslov". "Blagoslov" je stvorio "šibicu", koja zbog svoje mogućnosti stvaranja vatre može služiti dobroj i lošoj svrsi. Vatra je izvor svjetla i topline, ali može biti destruktivna ako se njezin plamen ne drži pod kontrolom.

Pjesma "Blagoslovljena je šibica" šalje jasnu poruku. Iako postoji negativna vatra u svijetu: ratovi se događaju i zlo je (zasad) dio repetitivnog ciklusa, uvijek postoji i pozitivni plamen otpora, poput partizanskog otpora nacizmu, kao što uvijek postoje ljudi koji se bore za dobro i "srca koja kucaju" za ispravne vrijednosti. Poema je očigledno namijenjena dizanju morala antinacističkim borcima, ukazujući na kozmičku važnost pružanja otpora zlu. Budući da svaki ciklus počinje "blagoslovom", dobro je jače od zla i može ga pobijediti.

Hannah Szenes ispred svoje kuće u Budimpešti, oko 1938. godine.

Izvor: US Holocaust Memorial Museum.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/gallery/hannah-szenes>

Elementi šibice, vatre i plamena možebitno aludiraju na mističnu iskra koja je nastala kada je ugravirano prvo slovo u svemiru (prema Zoharu, npr.). Iskra je stvorila plamen negdje u kozmičkim sferama, ali zatim je taj plamen doveden u ljudska srca. Tako je stvorena poveznica između udaljenih metafizičkih sfera u kojima je nastao "plamen" i našeg svijeta u kojemu taj plamen, kroz ljude, aktivno djeluje. Dakle, premda srca mogu prestati kucati, ona "znaju" kako to učiniti časno, odnosno boreći se za prave vrijednosti. Pojam znanja ovdje također nije slučajan, jer "vatra" može simbolizirati znanje (premda je taj motiv prisutniji u grčkoj mitologiji). Na jednostavnijoj razini, vatra simbolizira borbu protiv zla.

Zaključno

Na primjeru dvije najvažnije pjesme Hanne Szenes, moguće je vidjeti osnovne teme kojima se Szenes bavila, motive koje je koristila te reference na književnost iz Tore. Njezina je književnost kratka i koncizna, bogata sadržajem i židovskom simbolikom.

Za razliku od "Put u Cezareju", poeme koja govori o određenoj vrsti samospoznaje i direktnom odnosu između lirskog subjekta i Boga, "Blagoslovljena je šibica" je mnogo društveno angažiranija, očigledno usmjerena direktno Hanninim partizanskim kolegama. Ipak, među tim pjesmama postoje mnoge sličnosti. Premda je lako ustvrditi da su obje pjesme napisane za vrijeme 2. svjetskog rata, motivi su bezvremenski (prirodni elementi). Osnovne značajke poezije Hanne Szenes upravo su repetitivnost, cikličnost, ali i kriptična konciznost. Za svaku riječ koja je rečena, barem nekoliko riječi nije rečeno, već je na čitatelju da ustanovi moguća značenja. Dok "Put u Cezareju" govori o važnosti riječi za promjenu u svijetu, "Blagoslovljena je šibica" naglašava važnost konkretnog djelovanja. Obje pjesme ukazuju na nužnost aktivnog sudjelovanja u svijetu i poboljšavanja uvjeta u njemu kao dio "tikkun olam" (popravljanja svijeta). Ova revolucionarka i pjesnikinja time afirmira riječi kao sredstvo društvenog aktivizma. Njezina poezija naizgled je vrlo jednostavna, kratka, lirska, usredotočena na prirodne pojave, no u stvarnosti krije snažan aktivistički potencijal, kako je vidljivo i iz fascinantne biografije ove pjesnikinje i aktivistice.

Poezija Hanne Szenes poručuje da ne treba šutjeti i trpjeti zlo u svijetu, već se valja aktivno pobuniti protiv njega, angažirati riječju i djelom te sudjelovati u stvaranju bolje stvarnosti.

Paula Rem:

Poetry of Hannah Szenes: Words as Tools for Fighting against Evil

On July 17, 2021 the 100th anniversary of the birth of Hannah Szenes was marked. She was a Hungarian-Israeli poet, Zionist and anti-Nazi activist. Growing up in a secular middle-class Jewish-Hungarian family with a journalist father, she started keeping a diary at the age of thirteen. Her father Bela died when she was little, but mother Katarina encouraged Hannah's interest in writing.

As anti-Semitic tendencies grew in Hungarian society, Hannah began learning Hebrew and moved to Israel in 1939 as a high school student. Like many other European Jews, she joined the kibbutz Sdot Jam near Caesarea, where she continued to write while practicing usual activities of the kibbutz life. In addition to writing poetry, she kept a diary in which she described her experiences from everyday life. She wrote in both Hungarian and Hebrew, although the latter was not her mother tongue.

In 1944, she joined a group of Israeli paratroopers coordinated by Great Britain to encourage Jews in Europe to flee to Israel and defend themselves against Nazism. She volunteered in European countries, and spent three months fighting Yugoslav partisans. In those three months, she wrote the poem "Blessed is the Match" which is one of her most famous poems, along with "Eli Eli" (The Road to Caesarea).

On June 9, 1944, Hannah was arrested after crossing the Hungarian border. During lengthy interrogations, she did not reveal any information that could threaten the partisan divisions. Although her guilt was not proven at first, she refused to seek pardon from the Hungarian authorities, and was shot at the age of just 23. Today, the revolutionary Hannah Szenes has the status of a national heroine in Israel, and many squares and streets bear her name.

Hannah at her home in Budapest, 1938.

Source: Wikimedia Commons by Hannah Szenes Memorial Center.

"Eli, Eli" ("Road to Caesarea")

Hannah Szenes' most famous poem is certainly "Eli Eli" ("Road to Caesarea"), whose musical version is on the Israeli soundtrack of the film "Schindler's List". Written originally in Hebrew, the poem has undergone many translations and musical arrangements.

The poem is known under two different titles: "Eli, Eli" (which is otherwise the content of the first verse), and "Road to Caesarea" (which was the original title). Szenes used the name of the location where she herself lived, the city Caesarea with a long history, from its construction in 22 BC. n. e. to this day. During the ancient Roman occupation, the city was the metropolis from which Roman rulers led the province of Judea. Caesarea later became a Christian gathering place, the site of rabbinical academies and the location where Rabbi Akiva and his followers were massacred. In short, Caesarea is a city of rich history, so Hannah intentionally chose to name it in the title of her poem.

Although only six verses long, this prayer-poem contains powerful Torah scenes and motifs. It begins with the vocative similar to ancient epics.

The poem begins with: "My God, my God, / may it never disappear". The double evocation of "God, God" is reminiscent of the many Torah situations when God calls persons ("Abraham, Abraham"; "Moses, Moses"; etc.), with the difference that now God is not calling man, but man is calling God.

My God, why did you leave me?

This particular evocation, "My God, my God," is an intertextual reference to Psalm 22, which begins with the words, "My God, my God, why have you forsaken me?" This verse will remind Christian readers of the sentence Jesus uttered on the cross, also quoting this psalm. Since the song "The Road to Caesarea" was written around 1942, it is easy to understand that it is a call for help, yet Szenes omits the part "why did you leave me" and instead optimistically writes "may it never disappear".

Through the two words "Eli Eli", the readers are reminded of the content of the Psalm 22 from Tanakh. In this way, Szenes positions herself as a poet, in the context of all Hebrew literature. Today's literature is based on the ancient literature, so this poem automatically awakens in the reader a reminiscence of the already mentioned psalm.

Young poet Hannah Szenes at her writing desk.

Source: Museum of Jewish Heritage: A Living Memory to the Holocaust.

This short poem by Hannah Szenes contains the essence of the whole of Psalm 22, the relevance of which is unquestionable even today, and especially during World War II, when the Jews worried every day whether they would survive until tomorrow. Although the Psalm 22 expresses an individual's subjective perception that "God left him (her)" in the midst of war and suffering, faith in a better future is still present. The subject of the psalm ultimately transcends his (her) suspicion, expressing a firm belief that the "suffering of the poor" is not despised or forgotten, and justice will soon be established. Psalm 22 concludes with, "His righteousness will be proclaimed to the people to come: God has done this." Hannah Szenes' poem builds directly on the end of the Psalm 22, saying "may it never disappear" what was previously established, namely: "sand and sea / the sound of water / the sparkle in the sky / the prayer of man". (*own translation*)

The sequence goes from the general to the concrete, from the lower to the higher, beginning with nature and ending with man, who is the main actor of history, creating reality through his prayer. The motifs are arranged chronologically, as they arose in the biblical creation of the world: first God, then the natural elements, and finally man.

Senses in the Poem "Eli, Eli"

The verses stimulate three different types of senses: sand and sea evoke tactility, sound of water audibility, glitter in the sky visuality. Reading the poem, the reader can almost physically feel the sand dust flowing through his fingers, hear the sea rustling, perceive the sky glistening. Man was finally added to the series of natural phenomena as the culmination of the biblical creation of the world.

Sand, water, glitter, sky are the four elements: earth, water, fire and air, which in Jewish theosophy have allegorical meanings, and sand and sea, glitter in the sky are reminiscent of the promise God gave to Abraham, namely that he will have offspring as stars in the sky and sand on the seashore. Thus, intertextual references to ancient Jewish literature were added to a series of natural phenomena typical of lyrical miniatures such as this one. In this way, the author affirms that her Jewish identity, but also the identity of the entire Western world, is based on Judeo-Christian

values. Thus, this series of motives unites the present and the past, nature and civilization, biology and spirituality. In this way, a connection is established between the apparent opposites. Sand, sea and glitter in the sky are real natural phenomena from the past and present, but they are at the same time an intertextual reference to the text from the Torah. In this way, Szenes points to the timelessness of the biblical record, which is always relevant, such as the stars in the sky and the sand on the seashore.

Having grown up in an assimilated bourgeois family, Szenes "rediscovered" her Jewish origins and, through her poetry, highlighted how "naturally" the Torah fits in the biological world order.

The number of verses (six; with the title seven) carries a symbolic meaning, because that number is mentioned many times throughout the Torah. In the Hebrew original, there is also a rhyme of the pattern a-b-b-c-c-b in the poem, meaning that each word at the end of the verse has its own rhyme, except the word Eli (le'olam-vehayam; hamayim-hashamayim; ha'adam). In the context of the meaning of the poem, the rhyme has the function of a kind of mirror. Olam (world), yam (sea), mayim (water), shamayim (sky), adam (man) are words that mirror each other. God is the only word which does not rhyme with any other word. Each of these words ends in the letter "final mem" the "most closed" letter of the Hebrew alphabet. In this way, each verse of this prayer becomes a closed whole that can be analyzed separately.

Grammar of the poem "Eli, Eli"

The poem is made up of one sentence: "she lo yitgamer leolam": "may it never disappear", followed by eight motifs: sand, sea, noise, water, glitter, sky, prayer, man.

The word "leolam" consists of the noun "olam" and the preposition "le". While the noun "olam" means space ("world"), along with the preposition "le" (for), this word takes on a temporal meaning, so "leolam" means "never" or "forever" depending on the context. In this way, the temporal and spatial dimension is contained in one word. Translations are possible: "may it never disappear"; "may it not disappear forever."

Hannah Szenes in Caesarea.

Source: Wikimedia commons via Hannah Szenes Memorial Center.

The spatial dimension of existence is contained in the expression "may it not disappear from the world". On the other hand, translations "may it not disappear forever" or "may it never disappear" signify the temporal dimension. The different meanings of the word make a difference in translation: "may it never disappear" would mean that the motifs mentioned (sand and sea, the sound of water, the flash of heaven, the prayer of man) must never disappear, not even briefly; on the other hand, "may it not disappear forever" would mean that, even if they disappear for a moment, it will reappear.

The first possibility would mean that there is a constant, unceasing hope for a better tomorrow: even in difficult moments a man's prayer does not stop. Another possibility would be that even if that prayer fell silent for a moment, it would return. "Leolam veed" is otherwise a phrase used in prayers, e.g., in a formula whispered after the first sentence of the prayer "Shema Israel" is uttered aloud, meaning roughly "forever and-more-than-forever". In English, "leolam veed" translates to "forever and ever". Basically, Hannah consciously included the word "leolam" in her short prayer, knowing of its theological implications.

The term "pray", although present in some translations ("I pray it never disappears"), has been omitted in the original. Using the conciseness of the Hebrew language, Szenes simultaneously targets what is said, as well as what is not said. Every word that is mentioned in the poem implies many words which have not been explicitly mentioned.

"Jitgamer" has the verb form imperfect, which can be translated from Hebrew in the past or future tense, depending on the context, and the word "gamar" means to complete, complete, or disappear (eg the rabbinic text of Gemara is "completion" of the Mishnah). Since the Hebrew language has only three verb tenses, the literal translation would be "that it will never disappear".

It is no coincidence that the word "leolam" (forever) is followed by exactly eight motifs: sand, sea, noise, water, glitter, sky, prayer, man, because eight represents the number of infinity. While sand, sea, noise, water, glitter, sky are part of the material (final) world, man and his prayer are more than that. Since words are the instruments by which the world was created, the word as such belongs to the supermaterial, spiritual dimension, as does man who was created in God's image according to Genesis 1. If these eight words are added to the two remaining motifs (Eli and olam), there are ten words overall. Ten is an important number in Jewish theosophy. The poem, therefore, contains exactly ten motifs. There are seven motifs associated with nature: world, sand, sea, noise, water, glitter, sky; and three associated with spirituality: God, man, prayer.

Although she grew up in a secular family, Hannah devoted much time to learning Hebrew with the intention of, as she wrote in her diary, "reading the Bible in the original," so these biblical allusions in her poetry are no accident.

The poem "Road to Caesarea" is about the relationship between the individual and God, but also between humanity as a collective. Namely, the word "haadam" suggests the whole of humanity, that is, all the descendants of the biblical Adam. Therefore, the "prayer of man" is at the same time the "prayer of mankind." The Torah has repeatedly postulated that it is necessary to seek help in order to change the situation, which is why Szenes's subject emphasizes the importance of prayer, the importance of words, to change an unfavorable situation.

Although there are several possible terms for people in Hebrew, the word "adam" was chosen, which reminisces about the first man. The man's prayer thus becomes the "first man's" prayer, so the song ends with a new beginning. The cyclical structure is typical of Hannah Szenes' poetry.

Blessed is the Match

"Blessed is the Match" (Ashrei haGahrur) is another short poem of only four verses, based on rehearsal. The word "ashrei" is repeated four times, at the beginning of each verse, and the first verse is at the same time the last. The cyclical structure of the poem implies the infinity of repetition that is present in the material world (daily alternations of day and night, lunar and solar cycles, planetary motions, changes of seasons).

"Blessed is the match that ignited and created a flame" is the first line, followed by: "blessed is the flame that burns in the hearts". (*own translation*) There is a gradation in the plot of the poem. At the beginning, the match was blessed, after which it was lit and created a flame; after that, the flame is blessed and burns in the hearts. Third line: "Blessed are the hearts that know how to cease to beat honorably" implies that the hearts know (!) to stop beating with dignity. In the end, the match is blessed again and the cycle starts all over again, as the first verse is repeated: "blessed is the match that ignited and created a flame."The poem is a bit like children's countdowns that are repeated indefinitely.

The poem is read in the context of World War II, when it was written. "This is not a story about the Holocaust, but about the war," Hannah herself once said. Writing this poem during her stay among the Yugoslav partisans, Hannah paid tribute to them for the value of their struggle.

Young Hannah Szenes.

Source: Wikimedia commons via Hannah Szenes Memorial Center.

One of the basic characteristics of this poem is repetitiveness: in addition to repeating the word "blessed" at the beginning of each verse, the motives are repeated. The word "flame" is the last motif in the first verse, and the first motif in the second verse: "created the flame / blessed is the flame". "Hearts" is the last motif in the second verse, and the first motif in the third: "burning in hearts / blessed hearts." In the original, there is a rhyme between each last word in the verse: lehavot (flame) - levavot (heart) - bekavod (literally, "in honor") - lehavot (heart), which indicates the interrelationship between these terms.

Thus a cause-and-effect relationship is established: the first word (match) creates the second (flame), the second creates the third (heart), the third creates the fourth (honor), but the main source of all these words is the term "blessing".

"Blessing" created a "match", which due to its ability to create fire can serve good and bad purposes. Fire is a source of light and heat, but can be destructive if its flame is not kept under control. The poem has a strong message: wars happen, evil is unfortunately part of the repetitive cycle in this world, but there is always a flame of resistance and "hearts beating" for the right values. The poem is apparently intended to raise the morale of anti-Nazi fighters, pointing to the cosmic importance of resisting evil.

The elements of match, fire and flame may allude to the mystical spark that arose when the first letter in space was engraved (according to the Zohar, for example). The spark created a flame somewhere in the cosmic spheres, but then that flame was brought into human hearts. Thus a connection is created between the distant metaphysical spheres in which the "flame" originated and our world in which that flame, through people, is active.

So while hearts may stop beating, they "know" how to do it honorably, that is, by fighting for true values. The notion of knowledge here is also not accidental, as "fire" can symbolize knowledge (although this motif is more present in Greek mythology). On a simpler level, fire symbolizes the fight against evil.

Conclusion

On the example of Hannah Szenes' two most important poems, it is possible to see the basic themes that Szenes dealt with, the motives she used and references to Torah literature. Her literature is short and concise, rich in content and Jewish symbolism.

Unlike "The Way to Caesarea", a poem about a certain kind of self-knowledge and the direct relationship between the lyrical subject and God, "Blessed is the Match" is much more socially engaged, obviously directed directly at Hannah's partisan colleagues. Yet there are many similarities between these songs. Although it is easy to state that both songs were written during World War II, the motifs are timeless (natural elements). The basic features of Hannah Szenes' poetry are repetitiveness, cyclicity, but also cryptic conciseness. For every word that is said, at least a few words are left unsaid, so it is up to the reader to establish possible meanings. While "The Way to Caesarea" accentuates importance of words for change in the world, "Blessed is the Match" emphasizes importance of concrete action. Both poems incite the reader to actively participate in the world and improve conditions in it as part of "tikkun olam" (repairing the world). Hannah Szenes, a revolutionary and a poet holds that *words* can be powerful tools of social activism. Her poetry is seemingly very simple, short, lyrical, focused on natural phenomena, but in reality it hides a strong activist potential, as can be seen from the fascinating biography of this poet and activist.

Hannah Szenes' poetry sends the message that one should not be silent and suffer evil in the world, but should actively rebel against it, engage in word and deed, thereby participating in creating a better reality.

Hana Seneš – pjesnikinja i padobrankinja

Ako nas je povijest nečemu naučila, onda je to da junaštvo dolazi u svim stanjima, oblicima i godinama. Ponekad trepneš i ne vidiš ga, ponekad je ono tiho i nalazi se u malim stvarima; drugi put, pak, odjekne glasno i nemoguće ga je ne primijetiti. Ipak, u svakom ga trenutku treba priznati, poštovati i diviti mu se. Treba se ugledati u njega i pamtiti ga, te ga koristiti kao nadahnuće za nove generacije.

Izrael nastoji bezrezervno duboko poštovati svoje heroje u svakom trenutku. Tako smo prije dva tjedna odali počast mađarskoj Židovki Hani Seneš. Hana je bila pjesnikinja i padobrankinja. Bila je cionistkinja. Bila je mlada žena koja je bila spremna žrtvovati svoj život kako bi učinila pravu stvar; krajnju pravu stvar. Hana je rođena u Budimpešti 1921. godine, a u Palestinu je doselila 1939. godine. Posvećena se cionistkinja Hana pridružila Palmahu, elitnoj borbenoj brigadi paravojne organizacije "Hagana", koja je djelovala između 1941. i 1948. godine, godine kada je Izrael osnovan. Nakon preseljenja pohađala je poljoprivrednu školu za djevojke u Nahalalu, a cijelo vrijeme pisala je dnevnik koji je započela još u Mađarskoj.

1944. godine Hana Seneš je hrabro padobranom skočila u Jugoslaviju zajedno s malom skupinom padobranaca s jednim ciljem: pomoći europskim Židovima, koji su u to vrijeme patili i bili sustavno ubijani pod užasnim i okrutnim nacističkim režimom tijekom Šoe, Holokausta. Iz Slovenije preko Hrvatske, Hana se pokušala probiti u Mađarsku. Tragičnim razvojem događaja stigla je do Mađarske kao zatvorenica nakon što je zarobljena u okolini Čakovca.

Mađarske su vlasti, čiji je cilj bio dobiti informacije o radio kodovima savezničkih snaga, mučile Hanu. Čitav zaključak Drugog svjetskog rata i razorne posljedice holokausta mogle su završiti znatno drugačije da su se te informacije otkrile – ali Hana se nije slomila. Mjesecima su je mučili, sudili joj jer je bila špijunka, prijetili joj bez trunke poštovanja, a sve je kulminiralo Haninom smrću ispred streljačkog voda u Budimpešti sa samo 23 godine. Prije svoje smrti odbila je nositi povez na očima; htjela je gledati svoje ubojice ravno u oči.

To je tragedija, nemjerljiva tragedija – svaki život izgubljen tijekom Holokausta vapaj je nepravde, neuspjeh čovječanstva. Hanina hrabrost, njezina odlučnost, njezino inzistiranje da se založi za pravdu – sve su to osobine u koje se treba ugledati i koje nam svima trebaju biti nadahnuće.

Zbog toga je prije dva tjedna u znak sjećanja na Hanin stoti rođendan izaslanstvo od gotovo 150 padobranaca izraelskih obrambenih snaga održalo memorijalnu hodnju pod nazivom "*Lightning of the Heavens*" u sklopu čega su posjetili ista mjesta kroz koja je Hana Seneš prošla prije nego što je zarobljena i ubijena. Počevši od Slovenije pa preko Hrvatske do Mađarske, izaslanstvo je odalo počast nacionalnoj heroini.

Ja sam se pridružio izaslanstvu tijekom njihovog boravka u Hrvatskoj. Izaslanstvo izraelskih obrambenih snaga posjetilo i područje nekadašnjeg koncentracijskog logora Jasenovac. Sam pogled na spomen područje, na spomenik Kameni cvijet, na 150 padobranaca Izraelskih obrambenih snaga koji, ponosno i mirno, stupaju istim tračnicama kojima su nekoć vlakovi puni Židova, Roma, Srba i antifašista dovoženi u patnju i smrt, bila je prekrasna i snažna slika. Meni i ostalima kojima su prisustvovali tom jedinstvenom trenutku cijela je situacija bila jako emocionalna i izazvala osjećaj dubokog ponosa.

Usrdno vas molim da mislite na sljedeće: još u prvoj polovici 40-ih, horor režim marionetske vlade ustaša djelovao je na ovoj zemlji, na ovom mjestu. Ovaj režim terora poslao je u smrt nekoliko desetaka tisuća Židova, Roma, Srba i antifašista, a Jasenovac je dobio titulu "balkanskog Auschwitz". Toliko ubijenih Židova, čitavih zajednica, desetkovano je samo zato što su bili Židovi.

A sada, 80 godina nakon užasa, u Jasenovcu, izraelski vojnici su ponosno stajali na tom mjestu u uniformi, predstavljajući Državu Izrael, jedinu židovsku državu na svijetu. Dok su pažljivo stajali tamo, pjevali su izraelsku nacionalnu himnu "Hatikva" – "Nada". Njezine su riječi odjeknule su u svima okupljenima dok su se hrvatske i izraelske zastave vijorile na vjetru ispred Kamenog cvijeta – na istom mjestu na kojem su nekada istrebljivali njihove pretke, njihovu braću i sestre, koje su mučili, izgladnjivali i ubijali. Svima okupljenima – i meni osobno – to je bio povijesni trenutak.

2018. godine prilikom službenog posjeta Jasenovcu, bivši izraelski predsjednik Reuven Riblin rekao je sljedeće: "...suočavanje s prošlošću u Hrvatskoj aktivna je, važna i temeljna komponenta prijateljskog odnosa između Republike Hrvatske i Države Izrael, a tako će biti i dalje..."

Uz te riječi, ostajemo posvećeni pažljivoj suradnji u sadašnjosti kako bismo utjecali na budućnost.

Sljedećeg dana delegacija je posjetila Čakovec gdje je otkriven spomenik u čast Hane Seneš. On sa sobom nosi veliku odgovornost; naučit će buduće generacije u Hrvatskoj ne samo o onome što bi se moglo smatrati skrivenim dijelom hrvatske povijesti – Hana Seneš ipak je uhićena u blizini Čakovca za vrijeme svog zadatka i otuda odvedena u smrt – već i o hrabrosti kao i o važnosti

slijedenja i poštivanja vlastitih morala i borbe za njih. Hana Seneš umrla je kao heroj i zauzvrat će zauvijek biti zapamćena kao takva – pa i u Čakovcu.

Sjećanje na Hanu i njezino junaštvo danas je važnije nego ikad. Ono nas podsjeća da Holokaust nije započeo u Auschwitzu, Majdaneku ili Jasenovcu.

Holokaust je započeo antisemitizmom, a antisemitizam je i danas s nama. 80 godina nakon tragedije Holokausta, ružna lica antisemitizma, rasizma, poticanja na mržnju, nacističkih i rasističkih političkih stranki i slogana i dalje se održavaju na životu. To nas obvezuje na kolektivni trud sa svrhom stvaranja kolektivnog utjecaja: zajedno objavljujemo iz svakog kutka na svijetu – ne više i nikad više!

Jaka, slobodna, demokratska i židovska država Izrael radi na mobilizaciji mnogih partnera kako bi se postigla provedba ove osnovne zakletve, posebno zato što nam, kao židovskom narodu, holokaust ne dopušta da zatvorimo oči. "Nikad više" ne može biti samo slogan, to će biti naša misija!

Sjetite se žrtve Hane Seneš. Sjetite se njezina junaštva, njezine odlučnosti, hrabrosti pred užasom i održavajte njezino sjećanje na životu. Čak i kad se čini da nema nade, čak i kad bi jednostavnija i vjerojatno sigurnija stvar bila okrenuti glavu, morate ustati i boriti se za ono što je ispravno – za vas, za vašu zemlju i za naš svijet. Zato je ova ekspedicija toliko važna. Za nas Izraelce ona je ojačala vjeru u zajednički cilj – da budemo ponosni na naše nasljeđe građana demokratske i židovske Države Izrael.

Što se tiče naših bilateralnih odnosa, vjerujem da sa svakim novim dodirima između Izraelaca i Hrvata, posebice između mlađih generacija dvaju zemalja, sa svakim novim zajedničkim sastankom i posjetom, sklopljenim poslom, sa svakom ispravljenom povijesnom nepravdom Šoe, kao i preuzimanjem odgovornosti i ispravljanjem nepravde, s kontinuiranim dijalogom s 1700 članova židovske zajednice u Hrvatskoj i njihovim vodstvom i raznim drugim događajima, naša veza postaje sve bliža i jača.

Šalom.

Napomena: članak, koji je na hrvatskom jeziku prvi put bio objavljen u tjedniku "Express", 9. kolovoza, 2021. godine, donosimo uz dopuštenje autora.

Hannah Szenes - A Poet and a Parachuter

History has taught us nothing if not that heroism comes in all forms, shapes and ages. Sometimes it comes at a split second, sometimes it is quiet, found in the small things; other times it is loud and impossible to miss. At all times, though, it should be acknowledged, respected and admired; it should be looked up to and remembered, used as inspiration and a role model for generations to come.

Israel strives to revere its heroes at all times, unreservedly. Two weeks ago, we revered another one. The Hungarian born Jew Hannah Szenes. A poet and a parachuter. A Zionist. A

young woman who was willing to sacrifice her life to do the right thing – the ultimate right thing. Hannah was born in Budapest in 1921, and immigrated to Palestine in 1939. As a dedicated Zionist, Hannah joined the Palmah, the elite fighting brigades of the underground paramilitary force "Hagana", which was active between 1941 and 1948, the year Israel was founded. Following her immigration, she studied at the girls' agricultural school in Nahalal, all the while writing the diary she began in Hungary.

In 1944, Hannah Szenes bravely parachuted into Yugoslavia along with a small group of fellow parachuters, with one goal in mind: to help the European Jews, who were at the time suffering and being systematically murdered under the horrible and cruel regime of the Nazis during the Shoah, the Holocaust. From Slovenia, through Croatia, Hannah tried to make her way into Hungary. In a tragic turn of events, she reached Hungary as a prisoner, after being captured in the vicinity of Čakovec.

Hannah was tortured by Hungarian authorities, whose aim it was to get information regarding the Allied Forces' wireless codes. The entire conclusion of the Second World War, and the devastating consequences of the Holocaust, could have ended up vastly different had that information been revealed – but Hannah did not break. For months, she was tortured, put on trial for being a spy, disrespected and threatened, all of which culminated in Hannah's death at the hands of a firing

Commemoration in Jasenovac.
Source: Embassy of Israel in Croatia.

squad in Budapest, at the young age of only 23. Prior to her death, she had refused to wear a blindfold; she wanted to face her murderers before dying.

It is a tragedy, an immeasurable tragedy – each life lost during the Holocaust is a cry of injustice, a failure of humanity. Hannah's bravery, her determination, her insistence to stand up for justice are all qualities to look up to and remain an inspiration to us all. She is enshrined forever in the Pantheon of the Israeli heroes.

Two weeks ago, in order to commemorate what would have been Hannah's 100th birthday, a delegation of almost 150 parachutists of the Israeli Defense Forces held a memorial walk called "Operation Lightning of the Heavens", in which they visited the same places Hannah Szenes and her colleagues walked through just before being captured and consequently murdered. Jumping over Slovenia, then going through Croatia and into Hungary, the delegation paid respects to our national heroes.

I joined the Israeli soldiers in their tour in Croatia. The IDF delegation visited among other places, the grounds of the former concentration camp Jasenovac. The very sight of it all, the Stone Flower monument, 150 IDF parachutists walking down the same railway tracks that were once used to bring trains full of Jews, Roma, Serbs and antifascists to suffering and death, but today, in a show of pride and quiet reflection, was a beautiful and strong image.

To me and to the many others who were present in this unique moment, this was an emotional situation that made me deeply proud.

I implore you to think of the following; back in the first half of the 40s, the horror regime of the puppet government of the Ustasha operated on this land, in this location. This regime of terror sent many tens of thousands of Jews, Roma, Serbs and antifascists to their deaths, with Jasenovac being given the title of "the Auschwitz of the Balkans". So many Jews were murdered, entire communities decimated only because they were Jews.

And today, 80 years after the horrors, in Jasenovac, Israeli soldiers were standing proud with their uniform there, representing the State of Israel, the only Jewish state in the world. Standing at full attention, they sang the Israeli national anthem, the "Ha'Tikvah", "The Hope". Its words echoed around everyone gathered there as the Croatian and Israeli flags billowed in the wind in front of the Stone Flower Monument – on the very grounds that once aimed to exterminate their helpless brothers and sisters, tortured, starved and murdered them.

To all those gathered there – and to me, personally – this was a historical moment.

Back in 2018, while visiting Jasenovac, the former President of Israel, Reuven Rivlin, mentioned that "... dealing with the past in Croatia is an active, important and fundamental component of the friendly relationship between the Republic of Croatia and the State of Israel and will continue to be so..."

In implementing this, we remain dedicated to working together carefully in the present in order to influence the future.

The following day, the delegation visited Čakovec, where a memorial plaque in honor of Hannah Szenes was revealed. This memorial plaque carries with it a great responsibility; it will teach future generations in Croatia not only about what could be considered a hidden part of Croatian history – after all Hannah Szenes was arrested near Čakovec during her task, and from there was taken to her death – but also about bravery, as well as about the importance of following and respecting your own morals and fighting for them. Hannah Szenes died a hero; and she will in turn forever be remembered as such – in Čakovec as well.

The memory of Hannah and her heroism is more relevant today than ever. It reminds us that the Holocaust did not begin in Auschwitz, or Majdanek, or Jasenovac.

The Holocaust began with anti-Semitism, and anti-Semitism is still with us today. 80 years after the tragedy of the Holocaust, the ugly faces of anti-Semitism, racism and incitement of hatred, Nazi and racist political parties and slogans are still alive and kicking. This commits us to a collective effort to generate a collective impact: announcing together, from every corner of the world - no more and never again!

The strong, free, democratic and Jewish State of Israel is working to mobilize many partners along the way, in order to bring about the implementation of this basic oath, especially because as Jewish people, the Holocaust does not allow us to close our eyes. "Never Again" cannot be just a slogan, it shall be our mission!

Remember the sacrifice of Hannah Szenes. Remember her heroism, her determination, her courage in the face of horror, and keep her memory alive. Even when it seems like it's a losing battle, even when the easier, and probably safer, thing would be to turn your head away, you must stand up and fight for what is right – for you, for your country, and for our world.

This is why this expedition is so important. For us Israelis, it has strengthened our belief and faith, in our common cause – being proud of our legacy as citizens of the democratic and Jewish State of Israel.

As far as our bilateral relations, I believe that with each new interaction between Israelis and citizens of Croatia, especially between the young generations of the two countries, with more mutual meetings and visits, doing business together, with each historical injustice regarding the Shoah being taken responsibility for and in the same notion, being rectified, with an ongoing dialogue with the 1700 members of the Jewish community in Croatia and its leadership, and with more events described here, our relationship become closer and stronger.

Shalom.

Remark: article in Croatian language was originally published in the weekly magazine "Express" on August 9th, 2021. We thank the author for consenting to our use of the article.

ESEJ

Anna Maria Gruenfelder:

Iznimna sudbina austrijskog emigranta u Zagrebu:

Glazbenik Fritz Lunzer (1896. – 1970.) – Uspješna karijera u Austriji i Jugoslaviji

Ubrzo nakon njemačke okupacije Austrije, plima židovskih izbjeglica preplavila je slobodne zemlje zapadne Europe, ali i fašističku Italiju i Kraljevinu Jugoslaviju. Otprilike 3000 austrijskih Židovki i Židova koji su našli utočište diljem Jugoslavije, od Slovenije sve do Kosova, sustigla je njemačka okupacija i provedba "Konačnog rješenja židovskog pitanja". Nakon završetka rata 8. svibnja 1945. godine, preživjele se Židove gotovo moglo nabrojati "na prstima dviju ruku".

U Jugoslaviji je bilo premalo preživjelih Židova da bi postojala specifična "kultura egzila" kao u drugim imigracijskim zemljama, gdje su postizali važna dostignuća u umjetnosti i znanosti. Čak ni u gradovima koji su 1938. pomagali kao prva provizorna odredišta – u Ljubljani, Mariboru ili Zagrebu – židovski emigranti nisu ostavili trajne tragove.

Izuzetak je bečki glazbenik, koncertni pjevač i učitelj solo pjevanja, Fritz Lunzer (r. 1896. u Beču, sin oca Wilhelma i majke Eugenije, rođene Aufrichtig, umrle vjerojatno u Terezinu 1944. godine), sudionik Narodnooslobodilačke borbe 1943-1945. godine. Lunzer je zahvaljujući poznanstvima i "vezama" uspio 1938. godine iseliti iz Austrije nakon što ga je dva puta Gestapo "izbacio" iz vlaka kojim je namjeravao pobjeći u Istanbul. Njegova "veza" bio je poslovni prijatelj ravnatelja Hrvatske diskontne banke d.d., Artur Polić.

Fritz Lunzer davao je privatne sate solo pjevanja kako bi financirao svoj boravak u Zagrebu, a nakon 1945. godine zaposlio se kao profesor u Državnom konzervatoriju. Ubrzo se afirmirao kao učitelj pjevanja, radeći s nizom jugoslavenskih studenata i učenika iz drugih socijalističkih zemalja,

Fritz Lunzer.

Izvor: Branko Polić (1924. – 2014.), sin Artura i Dane Polić.

koji će se pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća proslaviti na europskim pozornicama na Zapadu, Istoku, pa čak i u Novome svijetu.

Poslije 1945. godine, Fritz Lunzer je, kao rijetko koji židovski emigrant, mogao nastaviti karijeru ondje gdje ju je 1938. godine morao prekinuti. Proslavio se kao glazbenik, ali i sudjelovanjem u NOV. Bio je poznat čak i u svojoj prijašnjoj domovini: većina austrijskih Židova u egzilu uzalud je čekalo priliku vratiti se u domovinu kako bi stekli priznanje za svoje umjetničke ili znanstvene zasluge, ali nitko iz vodećih političkih krugova nije ih pozivao na povratak, ne želeći se na taj način prisjećati nacističke prošlosti. Za Lunzerovu uspješnu poslijeratnu karijeru znamo iz obrasca što ga je Lunzer popunio pri pristupanju Akademiji za glazbu i dramsku umjetnost u Beču 1966. godine, uz detaljni životopis i poduži popis opernih i koncertnih pjevača i pjevačica koji su pod njegovim mentorstvom gostovali u jugoslavenskim i inozemnim opernim kućama.

Branko Polić (1924. – 2014.) u prvom i drugom dijelu svojih *Autobiografskih zapisa* (Durieux, Zagreb, 2004./2010.) s mnogo ljubavi i blagom (samo)ironijom opisuje mnoge događaje iz svog i Lunzerovog života, uključujući Lunzerove zagrebačke godine od 1938. do uspostave Nezavisne Države Hrvatske, bijeg u Drugu talijansku zonu, boravak u talijanskom logoru (*Campo di concentramento per Ebrei*) u Kraljevici od 1.11.1942., boravak u logoru istog naziva u Kaboru (otok Rab), pristup Rapskom židovskom bataljunu, odlazak na teritorij pod kontrolom partizana, raspored u Kazališnoj sekciji ZAVNOH-a u Šibeniku i konačno povratak u Zagreb kao drugi suprug Dane Polić, s kojom se oženio 1944. godine u Topuskome.

Branko Polić (1924-2014.), sin direktora banke Artura Polića (1890. – 1960.) i njegove supruge Dane (1895. – 1975.), družio se s Fritzom Lunzerom, kojega su tijekom rata ugošćivale mnoge židovske obitelji u Zagrebu nastojeći mu pomoći. Branko, velik ljubitelj i glazbeni "sladokusac", družio se Lunzerom već kao srednjoškolac. Svjedočio je da su Lunzerovi bečki učenici Eva Hadrabova i Alois Pernerstorfer za vrijeme rata doputovali svojem učitelju čak u Zagreb, a obitelj Polić prihvatila je i njih. Zimi su zajedno išli na skijanje u Sloveniji i ljetovali na Jadranu, naoko bezbrižno, iako su znali što se Židovima događalo pod nacističkom vladavinom. Nastojali su odagnati brige i strah da će Jugoslavija kad-tad postati žrtvom Hitlerove ekspanzionističke politike. Branko Polić zabilježio je, pak, da je Fritz Lunzer zauzimao sve više "mjesta" u kući Polićevih pa se između Dane – obrazovane supruge bez vlastitog djelokruga, slušateljice predavanja o individualnoj psihologiji, što ih je kasniji pisac, esejist i politički odmetnik Manes Sperber (1905. Zablotow, Galicija – 1984., Pariz) održavao za intelektualne krugove – i Fritz razvijala posebna naklonost. Artur Polić, koji je za intelektualne ambicije svoje supruge imao tek ironičan podsmijeh, povukao se u svoj posao i svoj ured.

Fritz Lunzer živio je u vili Polić dok je Kraljevina Jugoslavija, u duhu sve tješnijih političkih i gospodarskih odnosa, donosila represivne mjere protiv Židova, internirajući ih u manjim mjestima, vršeći pritisak na internirce da što brže napuste Jugoslaviju. Nakon 1938. godine, ni jedna europska zemlja osim Albanije nije prihvaćala židovske izbjeglice. Nije poznato na koji je način Fritz Lunzer uspio prebaciti vrijednu zbirku historijskih glazbala i umjetničke slike u Zagreb (glazbala se nalaze u skladištu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu). Kad je ustaški režim u svibnju 1941. godine počeo nasilno oduzimati od Židova predmete veće vrijednosti, Fritz Lunzer svoju je zbirku povjerio na čuvanje zagrebačkoj poznanici, koju je ona, procijenivši njihovu visoku vrijednost, nakon završetka rata odlučila zadržati. Tek nakon njegove prijetnje prijavom zbog ratnog profiterstva, "čuvarica" predmeta pristala ih je vratiti.

Fritz Lunzer dijelio je s obitelji Polić iskustvo gubitka doma, jer su ih svega tri dana nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske pripadnici SS-a i Gestapa "izbacili" iz vile, koja je bila zauzeta rekordnom brzinom te stanari nisu uspjeli ponijeti ništa od osobne imovine. Novi beskućnici skućili su se u podstanarstvu na Trešnjevci, ali Artur Polić ubrzo je bio utamničen u ustaškom zatvoru. Dana je tražila veze za pomoć, ali nije se odmah odlučila na bijeg u Primorje, nadajući se da će Branko uspjeti završiti školsku godinu. Tek u kolovozu 1941. godine uspjeli su doći do propusnica uz skupocjeni "dar" ustaškom redarstvu. Fritz Lunzer je u vlaku zamalo pao u ruke ustaškim redarstvenicima i spasio se skokom iz vlaka. Pješačivši kroz kršni teren Gorskog kotara do obale, sklonio se najprije na otok Krk, da bi se naposljetku u Kraljevici opet pridružio Polićevima.

Od kraja listopada 1942. godine, talijanska okupacijska vlast u Drugoj zoni odvela je sve židovske izbjeglice u Primorju u logor u Kraljevici (gdje su do tada bili internirani Talijanima sumnjivi Slovenci i Hrvati, partizani, njihovi pomagači te ljudi koji su se opirali talijanizaciji; njih su okupacijske vlasti prebacili u furlanijski logor *Gonars*).

Pozadina i razlog tog prihvata bio je pritisak Nijemaca na vodstvo NDH i na Italiju za provedbu odluke Wannseeške konferencije od 20.1.1942. godine za izručenjem svih Židova radi deportacije "na istok". Italija je odlučila pružati otpor, znajući što "na istok" za deportirane Židove doista znači. Nastojeći kupiti vrijeme, ali demonstrirajući odlučnost da će Italija "židovsko pitanje" na svome teritoriju riješiti prema vlastitom nahođenju, talijanske su vlasti odlučile sabrati ih u logoru radi prevencije njemačke intervencije. Polićevi i Fritz Lunzer našli su se u logoru među ca. 1200 Židova, od njih ca. 200 stranih – liječnika, pravnika, umjetnika, učitelja i učiteljica. Svi su se zajedničkim snagama trudili poboljšati uvjete života u zimsko doba pomažući si međusobno. Dijelili su brige i neizvjesnost o sudbinama drugih članova obitelji. Kad je u rano proljeće 1943. godine velika

njemačka ofenziva protiv partizana u zaleđu Primorja prijetila "preplaviti" Primorje i Dalmatinsku Zagoru, talijanske vlasti odlučile su prebaciti zatočenike logora Kraljevica na otok Rab, i onamo preseliti židovske izbjeglice sadržane u dalmatinskim mjestima i gradićima, ne bi li ih u krajnjoj nuždi evakuirali u Italiju. Vojno-politička situacija razvijala se pak posve drugačije, u pravcu kapitulacije Italije, raskida talijanskog savezništva s Nijemcima – ali i surove njemačke osvete zbog talijanske "izdaje".

Pravovremeno prije njemačke okupacije do tada talijanskih zona, zatočenici u Kampur su koristili kaos među talijanskom vojskom da se, uz pomoć lokalnih komunista oslobode talijanskih stražara. Fritz Lunzer, sa svojim vojnim iskustvom iz Prvoga svjetskog rata (bio je poručnik artiljerije na talijanskom i rumunjskom bojištu) organizirao je za dva mjeseca boravka u Kampur vojno sposobne dobrovoljce među zatočenicima i uspostavio s njima Rapski židovski bataljun, koji se stavio na raspolaganje Glavnom štabu NOV u Lici. Židovski bataljun, međutim, nije mogao biti izravno korišten za bojišnicu, jer bi ga Nijemci ili ustaše nemilosrdno uništili. Zbog toga, dio boraca dodijeljen je slovenskim jedinicama, a drugi dio raspoređen je po Lici, Baniji i Kordunu, dijelom u borbene jedinice, dijelom u "pozadinske".

Fritz Lunzer i Dana Polić dobili su zaduženje za kazališnu i glazbenu sekciju u Šibeniku, dok je Branko kao glazbenik svirao za pacijente vojnih *lacareta*. Artur je služio u borbenoj jedinici. Fritz Lunzer bio je jedan od malobrojnih stranih pripadnika Rapskog židovskog bataljuna koji nije iskoristio priliku britansko-savezničkih snaga, kad su Titovim partizanima pomagali evakuirati ranjenike i civilno stanovništvo radi zaštite od njemačke okupacije. Umjesto toga, ostao je u NOV, a 1944. oženio se Danom Polić. U prosincu 1945. Dana, Fritz i Branko demobilizirani su, nakon čega su se vratili u vilu na Zagrebačkom Gvozd (Krležin Gvozd) broj 17. Artur Polić odlučio je s drugom suprugom, zatočenicom iz Raba i Kraljevice, iseliti u Palestinu. Fritz Lunzer je za svoju odanost NOV-u kao jedan od malobrojnih stranaca odlikovan Partizanskom spomenicom 1941.

Polićevi su se mogli vratiti u svoj predratni dom, premda su bili osiromašeni, bez osnovnih sredstava za život, kao, uostalom, većina jugoslavenskog stanovništva. Da UNRRA nije opskrbljivala zemlju živežnim namirnicama, odjećom, obukom, lijekovima i drugim potrepštinama, stopa smrtnosti od gladi, službeno 20%, bila bi mnogo viša. Iako je Dana Polić odmah dobila radno mjesto kao vršiteljica dužnosti ravnateljice Koncertne direkcije Zagreb, a Fritz Lunzer profesorsku katedru na Državnom konzervatoriju, obitelj je živjela u skromnim uvjetima. Sve do 1949. godine ovisili su o zaposleničkim kantinama unutar svojih institucija, budući da si nisu mogli priuštiti samostalno kupovanje hrane. Fritz Lunzer je 1952. godine Muzeju za umjetnost i obrat u Zagrebu (MUO) prodao jedan od svojih klavikorda (instrument na tipke), na kojem je pratio svoje učenike,

da bi svojemu posinku omogućio završetak studija romanistike i anglistike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Dana se punim žarom posvetila svom novom poslu, no nailazila je na otpor zbog ponovno rasplamsalog antisemitizma. Nakon pet godina, tijekom kojih joj je molba za izmjenu statusa u radni odnos na neodređeno vrijeme uporno odbijana, odustala je. Dana je umrla 1975. godine.

Fritz, koji je 1945. godine svoje ime promijenio u Miroslav, odbio je ponude raditi na Bečkom konzervatoriju ili salzburškom *Mozarteumu* te odlučio živjeti u Zagrebu. Od 1955. godine držao je napredne tečajeve za već afirmirane pjevače i pjevačice. Premda je uživao ugled među zagrebačkim glazbenicima, vjerovao je da ga njegovi kolege prate sa zavišću temeljenoj na antisemitizmu, osjećajući da su ga izolirali.

Godine 1958. predsjednik Republike Austrije dodijelio mu je počasnu titulu profesora, 1959. godine priznat mu je status žrtve nacističkog progona, a 1966. godine konačno je postao i redovnim profesorom na Akademiji za glazbu i dramsku umjetnost. No, već 1968. godine povukao se i vratio u Zagreb pomagati svojoj supruzi, koja je bila oboljela od Parkinsonove bolesti. Postigao je ono o čemu su mnogi austrijski emigranti mogli samo sanjati. Antisemitizam u Austriji nadživio je slom nacističke vladavine, a nažalost, rijetko koja žrtva doživjela je satisfakciju. Unatoč gorčini stvarnosti, u kojoj često izostaju sretni ishodi, ostaje nada da će buduće generacije konačno ispraviti nepravde svojih predaka.

Anna Maria Gruenfelder:

Eine Ausnahme unter den österreichischen Emigrantenschicksalen:

Der Musiker Fritz Lunzer (1896. – 1970.) – geehrt in der Zweiten Republik und im kommunistischen Jugoslawien

Nach der Besetzung Österreichs durch Hitlerdeutschland, liessen sich schätzungsweise 3000 nichtjugoslawische Jüdinnen und Juden aus den zwischen 1938 und 1941 von Hitlerdeutschland besetzten Ländern Europas nieder und wurden in Jugoslawien von der "Endlösung" eingeholt. Nach Kriegsende wurden nur vereinzelte Überlebende registriert – zu wenige, als dass sie wie in anderen Exilländern hätten eine Exilkultur aufbauen können.

Einer der wenigen österreichischen Überlebenden war der Wiener Konzertsänger und Gesangspädagoge Fritz Lunzer (geboren am 26.10.1896 in Wien, Sohn von Wilhelm Lunzer, gest.

1928, und Eugenie, geb. Aufrichtig, gest. 1944, die wahrscheinlich in Theresienstadt ums Leben kam). Er stellt unter den österreichischen Juden im Exil auch insofern eine seltene Erscheinung dar, als er nach 1945 sowohl in Jugoslawien als auch in Österreich seine Musikerkarriere fortsetzen konnte und zudem von beiden "Heimatländern" hoch geehrt wurde. Alle Stationen seiner Laufbahn erfahren wir aus Fritz Lunzers Bewerbungsbogen für die Akademie für Musik und Darstellende Kunst in Wien (vom 14.10.1966), sein Emigrantenschicksal aus den *Autobiographischen Notizen*, die der ehemalige Musikredakteur von Radio Zagreb, Branko Polić, Fritz Lunzers Stiefsohn, verfasste (vier Bände, Verlag "Durieux", Zagreb, 2004-2010).

Fritz Lunzer.

Quelle: Branko Polić (1924. – 2014.), Sohn von Artur und Dana Polić.

Nach Zagreb gelangte Fritz Lunzer, der 1938 bei zwei Fluchtversuchen in die Türkei von der Gestapo aus dem Zug geholt worden war, dank der Hilfe eines Zagreber Bekannten, Dr. Eduard Katz, eines Geschäftspartners des Direktors der *Zagreber Diskontbank d.d.*, Artur Polić (1890. – 1960.). Als Musiker wurde er von der musikliebenden Familie Polić eingeladen (so wie auch andere wohlhabende jüdische Familien, die Emigranten selbst nicht beherbergten, diese aber zu Mittagessen und zu ihren Salons einluden. Arturs Frau Dana (geborene Fröhlich, assimiliert Frelić, 1895 – 1975), gebildet, aber aufgrund des "Standesdünkels" ihres Ehemannes nicht berufstätig, Gasthörerin der Vorlesungen des galizisch-österreichisch-französischen Schriftstellers und Individualpsychologen aus Wien, Manes Sperbers über Individualpsychologie, von ihrem Ehemann deshalb als "Blaustrumpf" belächelt, fand in Fritz Lunzer die Gesprächsbasis, die sie bei ihrem Mann vermisste.

Auch der musikliebende Sohn des Ehepaars Branko, damals 14 Jahre alt, freundete sich mit Fritz Lunzer rasch an und genoss die Anwesenheit von Lunzers Schülern Eva Hadrabova und Alois Pernerstorfer, die eigens nach Zagreb kamen, um bei ihrem Lehrer Gesangsstunden zu nehmen. Der aufgeweckte Vierzehnjährige nahm bald wahr, dass Fritz Lunzer in seiner Familie eine immer grössere Rolle spielte. Gemeinsam mit Fritz Lunzer und seinen Schülern ging man zum Schiurlaub nach Slowenien, im Sommer an die Adria –nicht sorgenlos, denn auch in Jugoslawien wusste jedermann, wie es Juden unter der Nazi Herrschaft ging; aber man verdrängte die Angst, obwohl

Weitsichtige damit rechneten, dass auch Jugoslawien Hitlers Expansionsdrang zum Opfer fallen werde.

Als Jugoslawien, mit dem nationalsozialistischen Deutschland seit 1933 durch Wirtschaftsabkommen immer enger verflochten, in 1939 judenfeindliche Gesetze verabschiedete und die ausländischen jüdischen Flüchtlinge internierte, durfte Fritz Lunzer dank der Garantie der Familie für ihn in Zagreb bleiben, statt in ein Internierungslager in der Provinz übersiedeln zu müssen. Wie aus einem Akt der von der Ustascha eingerichteten Requirierungskommission ("Ponova") hervorgeht, konnte Fritz Lunzer als Emigrant aus Österreich noch Teile seines beweglichen Eigentums nach Zagreb nachbringen lassen: Musikinstrumente (die nach Fritz Lunzers Ableben 1970 dem Zagreber Museum für Kunsthandwerk überlassen wurden, und nicht näher bezeichnete Bilder). Als am 10. April 1941 die Deutschen den "Unabhängigen Staat Kroatien" ausrufen liessen und die von ihnen eingesetzten Ustascha-Regierung sogleich mit der Enteignung und Verfolgung von Juden und Serben begann, übergab Lunzer seine Bilder einer nichtjüdischen Bekannten zur Verwahrung, um sie vor der Beschlagnahme durch die Ustascha zu retten. Nach Kriegsende verweigerte diese die Rückgabe, und nur mit der Drohung, sie als "Kriegsgewinnlerin" bei der neuen kommunistischen Justiz anzuzeigen, konnte ihr Widerstand gebrochen werden.

SS- und Gestapomännervertrieben am 13. April 1941 (nur drei Tage nach der Ausrufung des Unabhängigen Staats Kroatien die Familie Polić aus ihrer Villa; sie musste wie die anderen Zagreber Jüdinnen und Juden das mühsame Leben an der Stadtperipherie, in einer kleinen Untermiete teilen. Artur Polić wurde mit anderen prominenteren und wohlhabenden Juden von der Ustascha verhaftet (un von ihnen die Herausgabe von Geld und Pretiosen zu erpressen); nur die Bemühungen der Angehörigen um seine Freilassung sowie die Hoffnung, dass Branko mit seinen 17 Jahren noch zur Gymnasialmatura zugelassen werden würde, hinderten Dana daran, auf das von Italien besetzte Küstenland zu flüchten. Branko wurde jedoch aus dem Gymnasium ausgeschlossen. Im August entschloss sich Dana zur Flucht – mit Branko und mit Fritz Lunzer; der inzwischen freigelassene Vater konnte sich erst später dazu entschliessen.

Fritz Lunzer war während der Zugfahrt aus Zagreb Richtung Rijeka nahe daran, von der kroatischen Ustaschamiliz verhaftet zu werden; er sprang aus dem fahrenden Zug und schlug sich durch den Gorski kotar bis an die Küste und bis auf die Insel Krk durch, um von dort wieder zu "seiner" Familie zu stossen. Ab Ende Oktober 1942 internierte die italienische Besatzungsmacht die auf ihr Territorium, die "Zone II" geflüchteten Jüdinnen und Juden. Hintergrund dieser Aktion, die die Betroffenen schon die bevorstehende Auslieferung an die Deutschen befürchten liess, war jedoch

das genaue Gegenteil: Die Deutschen forderten sowohl von der kroatischen Führung als auch vom Verbündeten, Italien, die Vollstreckung der Wannsee-Beschlüsse, die Auslieferung aller Jüdinnen und Juden zur Deportation "nach dem Osten". Italien versuchte, dem deutschen Druck auszuweichen und mit der Internierung der Juden in ihrer Zone den Deutschen zu signalisieren: Auf unserem Territorium vollstrecken wird die "Lösung der Judenfrage" selbst! Am 1. November 1942 wurden die ca. 1200 Juden des Küstenlandes, unter ihnen Fritz Lunzer und die Familie Polić im italienischen Militärlager Kraljevica (*Porto Re*) interniert. Jüdinnen und Juden aus Jugoslawien sowie Emigranten, Juristen, Kabaretkünstler, Lehrer und Lehrerinnen, Ärzte und Ärztinnen – alle arbeiteten zusammen, um die Lagerbedingungen erträglich zu gestalten und einander über die Sorgen um die Angehörigen hinwegzuhelfen. Als im Frühjahr 1943 die deutschen Offensiven gegen die kommunistischen Partisanen in Westkroatien auf das Küstenland überzugreifen drohten, konzentrierten die italienischen Besatzungsbehörden die Internierten von Kraljevica und die meisten der in Dalmatien in "freier Konfinierung" Belassenen in Kampor (Insel Rab).

Nach der Kapitulation Italiens (8. April 1943), lösten die Internierten mit Hilfe von örtlichen Kommunisten und Partisanen vom Festland das Lager auf: Fritz Lunzer und andere Haftkameraden mit militärischer Erfahrung (Lunzer hatte im Ersten Weltkrieg als Artiglierieleutnant an der italienischen und rumänischen Front gedient) hatten sich schon seit Ankunft auf Rab, als Nachrichten über den Abzug der Italiener von der Ostküste der Adria ins Lager drangen, politisch und militärisch auf die (Selbst)-Befreiung aus dem Lager und zur Teilnahme am Partisanenkampf auf dem Festland vorbereitet. Sofort nach der Auflösung des Lagers in Rab 350 wehrfähige Jüdinnen und Juden als "Raber Judenbataillon" aufgestellt werden, das der Generalstab der Partisanen zum Teil auf Einheiten in der Likabeliess, zum Teil den slowenischen Partisaneneinheiten zur Verfügung gestellt.

Der Generalstaab rechnete damit, dass die zumeist unerfahrenen Mitglieder des "Raber Judenbataillon", sollten sie den Ustaschi oder gar den Deutschen in die Hände fallen, gnadenlos aufgegeben werden würden. Fritz Lunzer und Dana wurden der Kultursektion des Antifaschistischen Rates zur Arbeit an der Küste eingeteilt, Branko betreute in solcher Funktion die Partisanenlazarette; Artur diente in einem Kampfverband. Fritz Lunzer war aber einer der wenigen ausländischen Juden in der Partisanenarmee, die nicht den von den Briten angebotenen Abtransport nach Italien nutzten, sondern bis Jahresende 1945 in der Partisanenarmee verblieben. Er wurde dafür in 1945 mit dem Partisanenverdienstorden "1941" ausgezeichnet.

Im Dezember 1945 konnten Dana, mit der Fritz Lunzer in 1944 in Topusko getraut wurde, sowie Branko die Armee verlassen und in die ehemals eigene Villa der Polić zurückziehen. Aber bis 1945 waren die Polić arm wie die gesamte Bevölkerung; nur UNRRA rettete sie vor dem Verhungern. Bis 1949 konnten es sich die Familie nicht leisten, zuhause zu kochen; alle Institutionen unterhielten für ihre Mitarbeiter öffentliche Küchen. Fritz Lunzer verkaufte noch in 1952 eines seiner Klavikords, ein historisches Instrument aus dem 18. Jahrhundert, an das Zagreber Museum für Kunsthandwerk, um seinem Stiefsohn den Abschluss des Studiums der Romanistik und Anglistik an der Universität Zagreb zu ermöglichen.

Dana wurde in 1945 in Zagreb zur amtsführenden Direktorin der Konzertdirektion Zagreb bestellt. Dies war eine Aufgabe, für die sie brannte, und in der sie aufging; aber ihr schlug Neid und wieder erwachende Judenfeindschaft entgegen. Hartnäckig wurde ihr eine Dauerstellung verweigert. Schliesslich gab sie zermürbt von den Kampagnen gegen sie auf.

Fritz, der sich in Miroslav umbenannte, wurde schon zu Beginn des 1945 ans *Staatliche Konservatorium* in Zagreb berufen und bildete bis zu seinem Tod zahlreiche Sänger und Sängerinnen aus, die internationale Karrieren schafften (im Anhang zum Bewerbungsbogen findet sich die Liste der von Fritz Lunzer betreuten Sängerinnen und Sänger, sowie der in- und ausländischen Opernhäuser, an denen sie auftraten). Den Auszeichnungen nach zu schliessen, wurde er in Jugoslawien akzeptiert, aber er glaubte, den aus Antisemitismus gespeisten "Brotneid" seiner Zagreber Kollegen und seine Isolation zu spüren – wie er auch Dana entgegenschlug. Im Jahre 1955 nahm er den Sommerkurs am Mozarteum in Salzburg auf, 1958 verlieh ihm Bundespräsident Theodor Körner den Professorentitel; in der Folge erfuhr er für seine gesangspädagogische Arbeit Ehrungen; auch der Opferstatus wurde ihm von den Wiener Stellen anerkannt. In 1966 erfüllte sich sein Traum: er erhielt einen Lehrauftrag für Stimmbildung an der Akademie für Musik und Darstellende Kunst in Wien. Doch 1968 legte er ihn zurück, denn er wollte nach Zagreb zurück, um seiner Frau in ihrer Parkinson-Erkrankung zur Seite stehen.

Im Falle von Fritz Lunzer wurde das offizielle Österreich seiner Verantwortung für die Schicksale der jüdischen Emigrantinnen und Emigranten gerecht –des war eine der wenigen Ausnahmen. Insgesamt aber blieben in Emigrantenkreisen Enttäuschungen und Verbitterung, und erst die nachfolgenden Generationen machten das Verhalten ihrer Eltern generation gut.

KULTURA

Darko Fischer:

Židovske teme na kulturnoj sceni Zagreba

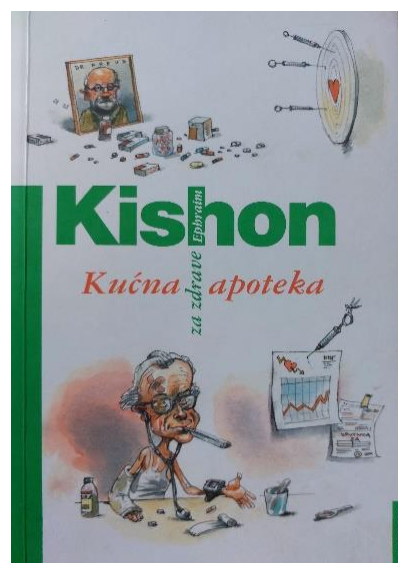
Filmovi Efraima Kishona, izložba Eve Akerman i Human Rights Film Festival

Jesen u Zagrebu obilovala je kulturnim događajima sa židovskim temama.

U organizaciji izraelskog veleposlanstva u Hrvatskoj prikazana su dva izraelska filma kojih je autor Efraim Kishon. Malo poznat kao filmski stvaratelj, Efraim Kishon dobro je poznat svjetskoj književnoj publici kao pisac humorističkih priča i romana. Ovaj humorist rođen je kao Ferenc Hoffman u Budimpešti 1924. godine gdje je završio osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje. Godine 1941. želio je upisati fakultet, ali kako su Mađarskom vladali nacisti, Kishon kao Židov nije imao pravo na studiranje, pa je izučio zanat zlatara.

Preživio je strahote njemačkih logora u Drugom svjetskom ratu, između ostalog i trenutak kada je jedan njemački oficir poredao Židove i ubijao svakog desetog. Kishon je uspio na kraju pobjeći iz logora Sobibor. Kasnije će o tom iskustvu napisati: "Napravili su grešku – ostavili su jednog satiričara živog". Nakon rata Kishonu je opet prijetio boravak u logoru. U vrijeme komunističkog režima u Mađarskoj i staljinističkog terora u istočnoj Europi zamalo je završio u gulagu, no opet je uspio pobjeći. Godine 1949. dolazi u Izrael i mijenja ime u Efraim Kishon. Kad je došao u Izrael, Kishon uopće nije znao hebrejski, ali je taj jezik savladao neobično brzo i već nakon tri godine počinje objavljivati tekstove na hebrejskom. Od 1981. Kishon je živio u Švicarskoj gdje je i umro 2005. godine.

Svoje prvo književno djelo, humorističku priču, objavio je 1940. na mađarskom jeziku. Nakon rata, još u Mađarskoj a iza toga i u Izraelu piše humorističke članke za mađarske novine. Od 1951. piše na hebrejskom najprije za nekoliko značajnih izraelskih novina a zatim piše kratke humorističke priče, romane, kazališne komedije a uspješno se ogledao kao filmski scenarist, režiser i producent. U toku svoje književne karijere objavio je oko 40 knjiga koje su prevedene na mnoge jezike. Napisao je i desetak kazališnih

Efraim Kishon: kućna apoteka za zdrave. 2006.
Izdavač: Hena Com.
Ilustracija: Ninoslav Kunc.

Vlastiti sken.

djela i također je autor pet filmova, od kojih su neki dobili međunarodne nagrade i bili su nominirani za Oscara za najbolji strani film.

Prije prikazivanja Kishonovih filmova zagrebačkoj se publici obratio se veleposlanik Izraela Ilan Mor. Kako se to dogodilo 29. studenog, veleposlanik je napomenuo značaj toga dana za državu Izrael. Toga dana 1947. godine, Generalna skupština ujedinjenih naroda izglasala je rezoluciju broj 181 o podjeli Palestine, tada još pod britanskim mandatom, na arapsku i židovsku državu. Bio je to prvi zvanični međunarodni dokument o osnivanju židovske države. Veleposlanik Mor je napomenuo kako je 30. studeni također značajan, ali i nesretan datum u povijesti Židova. Toga dana 1948. godine arapske zemlje donijele su odluku o protjerivanju Židova iz arapskih zemalja. 700 000 Židova moralo je napustiti svoje domove i ostaviti većinu svoje imovine pa se najveći dio njih preselio u Izrael.

Filmovi Efraima Kishona prikazani u Zagrebu

Film "Policajac", koji je prvi prikazan u zagrebačkom kinu, je satirična priča iz 2009. godine. Glavni lik je nespretni policajac koji svojim postupcima izluđuje svoje pretpostavljene, te mu zbog toga prijete otkaz ili umirovljenje. S druge strane, njegovi postupci ponekada izazivaju simpatije građana koje policija ne bi mogla smiriti da nema čudnih postupaka ovog policajca. Konačno, policajac biva umirovljen, što užasava lokalne krijumčare jer više neće moći uz njega i njegove nespretnosti krasti i krijumčariti. On također za nagradu od policije dobiva, prvi i jedini put u karijeri, promaknuće u čin narednika.

Efraim Kishon: Deva kroz ušicu igle. Biblioteka Hit. Zagreb. 1988.

Vlastiti sken.

Drugi prikazani film bio je iz 1964. godine, još u crno-bijeloj tehnici. Naziv filma je "Sallah Shabati", kako se zove i glavni junak.

To je siromašni useljenik s velikom porodicom, mnoštvom djece, koji se nada boljem životu u Izraelu. No smješten je u jednom

kibucu, prolaznom sabirnom centru za useljenike, gdje su uvjeti života krajnje skromni. Njegovo snalaženje u tim okolnostima, kao i snalaženje njegove djece koja su u dobi od tri do 20 godina obiluje nizom komičnih situacija u kishonovskom stilu. Sallah od nadležnih traži bolje uvjete no nikako da to dobije. Zaključuje da dobiva uvijek suprotno od onog što traži te odlučuje tražiti od ministarstva stanovanja da ostane stanovati u kibucu. Kao posljedicu tog zahtjeva, Sallah dobiva stan u novogradnji i film završava scenom sretne porodice koja se useljava u novi stan.

Izložba slika Eve Akerman

Nekoliko dana kasnije, početkom prosinca, u organizaciji Židovske općine Zagreb u okviru Tjedna židovske kulture, otvorena je izložba slika Eve Akerman.

Eva Akerman umrla je nedavno u dubokoj starosti u Židovskom domu Lavoslav Schwarz u Zagrebu. Do svojih posljednjih dana bila je vrlo aktivna, slikala je i bavila se glazbom. Rođena je 1922. u poznatoj ljekarničkoj židovskoj obitelji Krauterblüth/Krajanski koja je živjela u Varaždinu. Njen otac Franjo Krajanski potomak je Benjamina Krauterblütha koji je iz Galicije došao u Varaždin i kupio ljekarnu i započeo ljekarničku tradiciju ove židovske obitelji.

Eva Akerman preživjela je Holokaust u vrlo teškim i raznolikim uvjetima. Iz Varaždina su ju ustaše odveli u logor u Gospiću. Tamo se teško razboljela i odvedena je u bolnicu. Spasio ju je liječnik Ante Fulgosi, kasnije proglašen od Izraela za svoje djelo spašavanja Židova "Pravednikom među narodima". Fulgosi joj je omogućio odlazak u Split, odakle je Eva preko Brača došla u talijanski logor na Rabu. Nakon pada Italije i rasformiranja logora, Eva odlazi u partizane te odlazi u Slavoniju, gdje radi kao bolničarka po slavonskim bolnicama za ranjenike. Nakon rata, vraća se u Zagreb i nastavlja studij farmacije. Potom je specijalizirala medicinsku biokemiju te je od 1958. vodila klinički laboratorij Zavoda za zaštitu zdravlja u Zadru. Majka je dvojice sinova i baka četvero unučadi.

1986. godine Eva je preselila u Zagreb i počela slikati. Kada je navršila 85 godina, odlazi živjeti u Dom Lavoslava Schwarza, gdje pored slikanja i glazbenih aktivnosti također radi kao farmaceut.

Uvijek aktivna i vedra duha, Eva Akerman je u domu Lavoslav Schwarz bila pokretač mnogih aktivnosti za štíćenike doma i svoj životni optimizam prenosila i na njih svojim kulturnim djelovanjem. Organizirala je redovne glazbene priredbe, crtala karikature, a ponajviše i najradije je slikala te imala nekoliko izložbi u samom domu.

Posthumna izložba njenih radova povodom Tjedna židovske kulture ove jeseni u Zagrebu vrijedan je spomen na ovu izvanrednu ženu.

Eva Akerman: Autoportret.

Izvor: Farmaceutski glasnik 73,
10/2017, str 698

Babij Jar. Nacisti organiziraju pokapanje masovne grobnice, 1941.

Izvor:

https://en.wikipedia.org/wiki/Babi_Yar

Human Rights Film Festival

Nevladina organizacija *Human Rights Film Festival* sredinom prosinca priredila je prikazivanje 15 filmova na temu ljudskih prava. Uz suradnju s Dokumenta centrom za suočavanje s prošlošću prikazan je dokumentarni film o zločinu nad Židovima 1941. godine u Ukrajini na lokaciji

zvanoj Babij Jar. U tom strašnom zločinu što su ga počinili Nijemci nakon okupacije Ukrajine, pobijeno je samo u dva dana oko 35 000 Židova, a njihova tijela bačena su u jarugu Babij Jar i zatrpana zemljom. Rijetki preživjeli, koji su se izvukli iz gomile leševa, kasnije su

svjedočili o tom zločinu na suđenju počiniteljima masakra.

Ovaj dokumentarni film djelo je poznatog ukrajinskog režisera Sergeja Loznice, koji se već duže baci sličnim temama. Film počinje sa snimkama napada Njemačke na Sovjetski savez u lipnju 1941. Prikazana su teška razaranja, veliki broj zarobljenika, okupirani i razoren glavni grad Ukrajine Kijev. Potresni su filmski zapisi o skupljanju Židova i njihovo odvođenje na stratište. Gledatelji filma mogli su vidjeti i izgled stratišta nakon masovnog ubojstva.

Nakon potiskivanja Nijemaca iz Ukrajine 1943. godine, Crvena armija oslobodila je Kijev i tada se više saznalo o počinjenom zločinu. Izvršena su neka iskapanja, dok je desetak zločinaca, pokretača masakra, uhvaćeno te im je suđeno u Kijevu. Većina ih je osuđena na smrt vješanjem, koje je javno obavljeno u Kijevu te zabilježeno na filmskoj vrpici i završni je dio ovog dokumentarnog filma.

Suđenje, Babij Jar, 1946.

Potresne scene ovog filma još jednom upozoravaju na genocid, užase ratova i zločine. Film je napravljen s namjerom da potakne gledatelje za aktivnosti koje bi spriječile ponavljanje ovakvih strahota.

Izvor: US Holocaust Memorial Museum.

<https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa15588>

CULTURE

Darko Fischer:

Cultural Events with Jewish Themes in Zagreb

Films by Efraim Kishon, Exhibition of Eva Akerman and Human Rights Film Festival

Autumn in Zagreb was full of cultural events with Jewish themes.

The Israeli Embassy in Croatia organized two projections of Israeli films by Efraim Kishon. Efraim Kishon is well known to world literary audiences as a writer of humorous stories and novels, but very few know him as a filmmaker. This humorist was born as Ferenc Hoffman in Budapest in 1924, where he completed his primary and secondary education. In 1941, he wanted to enroll at the university, but as Hungary was ruled by the Nazis, Kishon as a Jew did not have the right to study, so he learned the craft of goldsmithing.

Ephraim Kishon.

Source: Wikipedia

He survived the horrors of German camps in World War II, including the moment when a German officer lined up Jews and killed every tenth person. Kishon eventually managed to escape from the Sobibor camp. He would later write about that experience: "They made a mistake - they left one satirist alive." After the war, Kishon was again threatened with a stay in the camp. During the communist regime in Hungary and the Stalinist terror in Eastern Europe, he almost ended up in a gulag, but again managed to escape. In 1949 he came to Israel and changed his name to Ephraim Kishon. Upon his arrival, Kishon did not know any, but he mastered the language unusually quickly and after only three years he started publishing texts in Hebrew.

Kishon lived in Switzerland since 1981, where he died in 2005.

He published his first literary work, a humorous story, in 1940 in Hungarian. After the war, he wrote humorous articles for Hungarian newspapers in Hungary and afterwards in Israel. Since 1951 he has been writing in Hebrew. In the beginning, he wrote short humorous stories for several major Israeli newspapers. Afterwards, he started to also write novels and theatrical comedies. He also became a successful film screenwriter, director and producer. During his literary career, he published about 40 books that have been translated into many languages. He has also written a

dozen theatrical works and is also the author of five films, some of which have won international awards and were nominated for Oscars for Best Foreign Language Film.

Before the screening of Kishon's films, Israeli Ambassador Ilan Mor addressed the Zagreb audience. As it happened on November 29, the ambassador noted the importance of that day for the State of Israel. On that day in 1947, the United Nations General Assembly passed Resolution 181 on the division of Palestine, then still under British rule, into an Arab and a Jewish state. It was the first official international document establishing a Jewish state. Ambassador Mor noted that November 30 is also a significant but unfortunate date in the history of the Jews. On that day in 1948, Arab countries made a decision to expel Jews. 700,000 Jews had to leave their homes, leaving most of their property, so most of them moved to Israel.

Ephraim Kishon's Films in Zagreb

The film "Policeman", which was first shown in Zagreb film theater, is a satirical story from 2009. The main character is a clumsy policeman who drives his superiors crazy with his actions, and is therefore threatened with dismissal or retirement. On the other hand, his actions sometimes provoke the sympathy of the citizens. Finally, the policeman is retired, which terrifies the local smugglers because they will no longer be able to steal and smuggle due to his clumsiness. He also receives a promotion from the police, for the first and only time in his career, to the rank of sergeant.

The second film shown was from 1964, still in black and white. The title of the film is "Sallah Shabati", which is the name of the main character. He is a poor immigrant with a large family, many children, who hopes for a better life in Israel. But it is located in a kibbutz, a transit center for immigrants, where living conditions are extremely modest. His coping with these circumstances and children aged three to 20, abounds in a series of comic Kishon-style situations. Sallah asks the authorities for better conditions, but he never gets them. He concludes that he always gets the opposite of what he asks for and decides to ask the Ministry of Housing to stay in the kibbutz. As a result of this request, Sallah gets an apartment in a new building and the film ends with a scene of a happy family moving into a new apartment.

Exhibition of paintings by Eva Akerman

A few days later, at the beginning of December, an exhibition of paintings by Eva Akerman was opened by the Jewish Community of Zagreb as part of the Week of Jewish Culture.

Eva Akerman died recently at a very old age at the Lavoslav Schwarz Jewish Retirement Home in Zagreb. Until her last days, she was very active painting and making music. She was born in 1922 in the famous Jewish pharmacy family Krauterblüth / Krajanski who lived in Varaždin. Her father Franjo Krajanski is a descendant of Benjamin Krauterblüth, who came to Varaždin from Galicia, bought a pharmacy and started the pharmacy tradition of this Jewish family.

Eva Akerman, drawing.

Izvor: zmuks.wordpress.com

Eva Akerman survived the Holocaust in very difficult conditions. From Varaždin, the Ustasas took her to the camp in Gospić. She became seriously ill there and was taken to hospital. She was saved by the physician Ante Fulgosi, later proclaimed "Righteous Among the Nations" by Israel due to saving the Jews. Fulgosi helped Eva reach Split, from where she came to the Italian camp on Rab via Brač. After the fall of Italy and the disbandment of the camp, Eva joined the partisans and went to Slavonia where she worked as a nurse in Slavonian hospitals. After the war, she returned to Zagreb and continued his studies in pharmacy. She then specialized in medical biochemistry and from 1958 ran the clinical laboratory of the Institute of Public Health in Zadar. She is a mother of two sons and a grandmother of four grandchildren. In 1986, Eva moved to Zagreb and began painting. When she turned 85, she went to live at the Lavoslav Schwarz Retirement Home where she worked as a pharmacist in addition to painting and music activities.

Always active and cheerful, Eva Akerman was the initiator of many activities at the Lavoslav Schwarz Retirement Home for the residents of the home and passed on her life optimism to them through her cultural activities. She organized regular music events, drew caricatures, and most of all she loved to paint and had several exhibitions in the home.

The posthumous exhibition of her works on the occasion of the Week of Jewish Culture this autumn in Zagreb is a worthy memory of this extraordinary woman.

Human Rights Film Festival

In mid-December, the NGO *Human Rights Film Festival* hosted the screening of 15 films dealing with human rights. In collaboration with the Document Center for Dealing with the Past, a documentary was shown on the crime against Jews in 1941 in Ukraine at a location called Babi Yar.

In this horrific crime committed by the Germans after the occupation of Ukraine, about 35,000 Jews were killed in just two days and their bodies were thrown into the Babi Yar and buried in the ground. Few survivors who escaped from the pile of corpses later testified about the crime at the trial of the perpetrators of the massacre.

This documentary is the work of the famous Ukrainian director Sergei Loznica, who has been dealing with similar topics for a long time. The film begins with footage of Germany's attack on the Soviet Union in June 1941. It shows the severe destruction, the large number of prisoners, the occupied and devastated Ukrainian capital Kiev. Film records of the gathering of Jews and their taking to the execution site are truly shocking. Viewers of the film could also see the appearance of the execution site after the mass murder.

Post stamp Babi Yar.

Source:

https://en.wikipedia.org/wiki/Babi_Yar

After the expulsion of the Germans from Ukraine in 1943, the Red Army liberated Kiev, and then more information became available about the crime. Some excavations were carried out, while a dozen criminals, the initiators of the massacre, were caught and tried in Kiev. Most of them were sentenced to death by hanging. Execution of their penalty was publicly performed in Kiev, recorded on film and is the final part of this documentary.

Shocking scenes of this film once again warn of genocide, the horrors of wars and crimes. The film was made with the intention of encouraging viewers for activities that would prevent the recurrence of such monstrosities.

SJEĆANJE NA HOLOKAUST

Paula Rem:

Darko Fischer: Kako su me spasili

Razgovor s učenicima osnovnih i srednjih škola

Dana 10.12.2021. Darko Fischer nastupio je pred učenicima nekoliko osnovnih i srednjih škola u sklopu *Human Rights Film Festivala* na Dan ljudskih prava. Program su moderirale voditeljica *Documente Centra za suočavanje s prošlošću* Vesna Teršelić i nastavnica povijesti Tamara Janković. Darko Fischer govorio je kao svjedok vremena o proživljavanjima tijekom Drugog svjetskog rata, naglasivši da su te četiri godine za cijelu obitelj bile toliko potresne da su ih svi članovi nastojali zaboraviti.

Zbog epidemioloških uvjeta, događaj se odvio preko *Zooma*. Premda online konverzacija ne može zamijeniti stvarnu interakciju, pozitivna okolnost ovog zoomovskog gostovanja bila je činjenica da se mnogo škola iz različitih dijelova Hrvatske moglo uključiti, pa su tako, između ostalih, sudjelovali učenici iz Osijeka, Koprivnice, Zagreba, Šibenika, Rijeke. "Bilo bi odlično kad bismo sljedeći put mogli održati susret uživo", rekao je Darko Fischer, izražavajući nadu u poboljšanje epidemiološke situacije.

Vesna Teršelić i Darko Fischer.

Screenshot *Zoom* događaja.

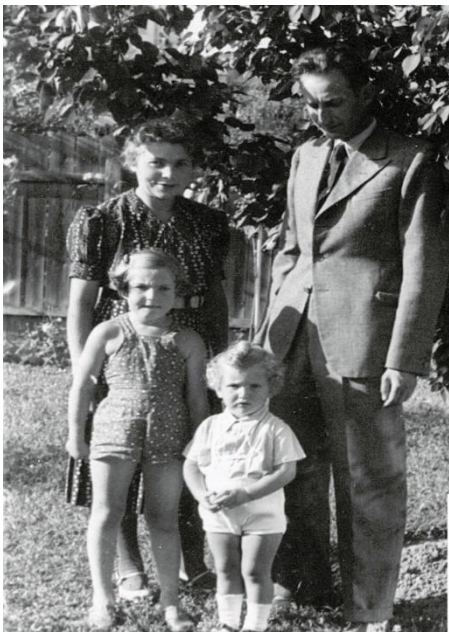
U uvodnom dijelu, Vesna Teršelić naglasila je važnost ostvarivanja interakcije između preživjelih Holokausta i mladih generacija kako bi se spriječio povijesni revizionizam. Nažalost, relativiziranje, umanjivanje ili čak negiranje ustaških zločina postaje čest problem kako ponestaje svjedoka vremena koji bi govorili o tom razdoblju. Program *Documente* "Mi pamtimo" dio je programa Europsko sjećanje EU-a, namijenjen upravo očuvanju ispravnih činjenica vezanih uz nacističko razdoblje, da bi se spriječilo "retuširanje" povijesti.

Djetinjstvo

Darko Fischer naglasio je da većinu ratnih događaja ne pamti, jer je u doba rata bio tek djetetom, ali dolazak nacizma imao je direktne posljedice po njega i njegovu obitelj. Mnogo članova obitelji je

ubijeno, uključujući i njegovog oca, a dječak Darko, njegova sestra, njihova majka i baka preživjeli su zahvaljujući stalnim selidbama i dugotrajnom životu u skrivanju.

Danas prof. Fischer zaključuje da su tadašnja djeca, poput njega, spašena upravo zahvaljujući svojim roditeljima, koji su poput Roberta Benignija u "La vita e bella" uspjeli održavati iluziju da je sve u redu. Zahvaljujući ekstremnim roditeljskim naporima, djeca su uspjela imati relativno normalno djetinjstvo, unatoč negativnim događajima koji su ih okruživali. Međutim, stvarne su posljedice ipak na koncu prodrle u idealizirani dječji svijet, pa je tako dječak Darko izgubio tatu, koji je ubijen u Mađarskoj, a on i njegova sestra potisnuli su gotovo sva sjećanja vezana za taj životni period. Premda su bili naučili mađarski jezik tijekom razdoblja skrivanja, nakon rata potpuno su zaboravili taj jezik, što prof. Fischer tumači kao možebitni način potiskivanja trauma.

Obitelj Fischer, 1940. u vrtu ispred obiteljske kuće u Osijeku. Darko sa sestrom, majkom i ocem.

Izvor: privatna arhiva.

Fischerovi su bili ugledna osječka građanska obitelj u kojoj je oboje roditelja bilo fakultetski obrazovano: otac Alfred radio je kao odvjetnik, a majka Margita srednjoškolska nastavnica. Živjeli su ugodnim životom, ali roditelji dječaka Darka i njegove sestre već su od 1939. godine bili svjesni da je samo pitanje vremena kad će se ratna zbivanja proširiti i na područje tadašnje države. Već duže vremena pribojavali su se mogućnosti širenja nacizma, znajući da bi posljedice za određene skupine stanovnika bile slične onima u Njemačkoj i Austriji.

Najopasniji događaji za židovsko stanovništvo uslijedili su brzo nakon državnog udara u travnju 1941. godine, kad je uspostavljena NDH. "Oca je njegov brat, liječnik u osječkoj bolnici, u početku skrivao među pacijentima. Ubrzo nakon toga, pobjegao je u Budimpeštu gdje je situacija sve do 1944. godine bila relativno stabilna", prisjetio se Darko Fischer.

Rasni zakoni doneseni su "rekordnom brzinom" samo nekoliko dana nakon proglašenja NDH, brže nego u bilo kojoj drugoj nacističkoj marionetskoj državi, stoga su ubrzo nakon oca i Darkova majka, baka i sestra morali preseliti.

"Zamijenili smo kuću s našim daljnjim rođacima, koji su nam izišli ususret. Živjeli smo u skromnim uvjetima, otac je bio otišao, a majka nije mogla raditi zbog velikih ograničenja. Kako smo sastavljali kraj s krajem – ne znam. Detalj kojeg se konkretno sjećam je da smo tek kasno navečer

palili svjetlo jer smo morali štedjeti električnu energiju. Kasnije sam doznao da je Židovima uvedeno ograničenje koliko električne energije se smije u mjesecu potrošiti. Mi, djeca, željeli smo večerati uz svjetlo, ali odrasli su nam odgovarali uz šalu: 'Pa valjda možeš naći svoja usta dok je mrak' ", prisjetio se prof. Fischer. Upravo ovaj šaljivi moment podsjeća na već spomenuti "La vita e bella", film u kojem otac štiti svoju djecu od nacista pretvarajući se da igra s njima igru, ali na kraju – igra završava, a stvarnost ostaje.

Led na rijeci

"Mislim da nismo nosili žutu zvijezdu, ali ne znam zašto. Jedna mogućnost je da smo glumili nežidove, odnosno da nas je moja majka pokrstila, a imamo i papir koji to potvrđuje iz sredine 1942. godine", nastavio je prof. Fischer, također navodeći da se iz tog razdoblja sjeća djevojčice koja je kod njih stanovala i s kojom se igrao. Zaključuje kako je ta djevojčica vjerojatno bila izvučena iz sabirnog logora u Đakovu u pokušaju da joj se spasi život.

Ubrzo su došle nove odredbe, ovaj put još opasnije. "Čuli smo da će se svi Židovi premjestiti u tenjski sabirni logor te je majka odlučila da moramo otići iz Osijeka. U Bosni, moj je stric dobio posao, nakon što su nacisti zaposlili židovske liječnike želeći ih iskoristiti kao jeftinu radnu snagu. Smatrali su da uvijek ima dovoljno vremena za ubiti ih." Tako je obitelj Darka Fischera prebjegla u Odžak u sjevernoj Bosni.

"Tog se putovanja sjećam, a pogotovo prelaska rijeke Save u 4. mjesecu 1942. godine. Tad su još sante leda plutale po rijeci, a to je nešto što se i drugima koji su bili s nama urezalo u pamćenje."

O boravku u Bosni, prof. Fischer pamti smještaj u sklopu Doma zdravlja gdje su radili njegovi stric i strina, liječnici. "Kuća je bila dobro građena, a u Domu zdravlja moji stric i strina liječili su svoje pacijente. Pamtim da smo se mi, djeca, ljeti kupalivani, u koritu u vodi zagrijanoj suncem... imali smo dovoljno za jesti, sjećam se da smo posebno voljeli kukuruznu proju i pekmez od šljiva". Neko je vrijeme situacija bila stabilna.

Ipak, ubrzo su se političke okolnosti pogoršale, a obitelj Fischer morala je ponovno bježati. "Kad su 1943. borbe između nacista i partizana pojačale, moji stric i strina pridružili su se partizanima, a moja je obitelj pobjegla u Mađarsku. Osijek smo prešli pod izgovorom da sam ja trebao hitno na operaciju slijepog crijeva", prisjetio se prof. Fischer.

Pravednik među narodima

Prijatelj roditelja Kamilo Firinger ilegalno je preveo Darka, njegovu sestru i majku preko Drave, prikazujući ih kao članove svoje obitelji. "Morao je podmititi stražare, a mi, djeca, nismo smjeli ništa govoriti", prisjeća se prof. Fischer. Budući da je riskirao vlastiti život kako bi spasio židovsku obitelj, Kamilo Firinger nedavno je proglašen Pravednikom među narodima od strane Yad Vashema. Ovdje su uskočili učenici, pitajući prof. Fischera zašto se to javno priznanje nije dogodilo ranije, a on je odgovorio da su njih dvojica pri svojim susretima uvijek izbjegavali tu temu, svjesno ili nesvjesno. Premda su se često sastajali, razgovarali su o svemu osim o tom događaju, koji je još uvijek bio previše svjež u sjećanju – i previše bolan. Kasnije, procedura s Yad Vashemom bila je ponešto komplicirana, ali na koncu su uspjeli. Prof. Fischer zaključio je da će sljedeće godine ta medalja biti uručena nekom od njegovih potomaka te izrazio želju da ta dodjela bude upravo u Osijeku, gradu u koji se nakon rata vratio.

Osječki odvjetnik Kamilo Firinger, oko 1935.

Izvor: privatna arhiva.

Kasnije je za Darkom, njegovom sestrom i majkom došla i baka. Prije kraja rata, Fischerovi su proveli dvije godine u Mađarskoj kod poslovnih kolega Darkovog oca.

"To je bio stjecaj sretnih okolnosti: mislim da je moj otac ipak imao nekakve prihode kojima je omogućio da preživimo. On je ostao u Budimpešti, a mi smo boravili u jednoj pustari. Meni kao djetetu bilo je zabavno živjeti na selu. Budući da sam došao iz grada, bilo mi je zanimljivo vidjeti kako jaganjci pasu travu, rode se gnijezde na krovovima, životinje slobodno hodaju uz kuću. Nisam shvaćao da se loše stvari oko mene događaju, za što su zaslužni prije svega moji roditelji, ali i drugi pojedinci koji su nam pomagali", zaključio je prof. Fischer, također se prisjećajući anegdota vezanih za sporazumijevanje na mađarskom jeziku s drugom djecom i njihovim roditeljima.

1944. u proljeće, državnim je udarom u Mađarskoj došla na vlast radikalna desnica. Nakon toga, netko je pokazao da na pustari Czerepes živi židovska obitelj Fischer te su morali ponovno bježati. Otišli su u Budimpeštu, gdje su ostali do kraja rata.

Imperativ šutnje

"Lažno smo se prikazivali kao obitelj koja je s malom djecom naprosto izbjegla iz Hrvatske, ratom zahvaćene zemlje. Majka nam je rekla da se svima moramo predstavljati kao hrvatski izbjeglice i što manje govoriti. Nužnost šutnje mene i sestru pratila je dugo vremena. Postali smo tihi, zatvoreni, bojažljivi", rekao je prof. Fischer, prisjećajući se da je taj imperativ šutnje trajno ostao s tadašnjom židovskom djecom, koja su se i dugo godina nakon rata bojala otvoreno govoriti o sebi.

"Živjeli smo u unajmljenom stanu dok nisu počeli masovni progoni Židova. Otac je došao i rekao da ćemo neko vrijeme spavati kod njega, zatim kod njegovih prijatelja... ali mi i dalje nismo shvaćali da se nešto loše događa. Osim stalnih selidbi, u nekoliko navrata boravili smo i u skloništu Crvenog križa. Kasnije sam saznao da je jedan švedski diplomat u sklopu te humanitarne udruge nastojao spasiti djecu iz ratom zahvaćenih zemalja", govori Darko Fischer, koji je tada imao već sedam godina, pa se tog razdoblja najviše i sjeća.

Tragičnim slijedom okolnosti, samo nekoliko dana prije oslobađanja Budimpešte do sedmogodišnjeg Darka došle su najgore vijesti. "Javili su mi da je tata ubijen. Vjerojatno su ga pokupile neke budimpeštanske bande koje su tih dana pljačkale i ubijale one za koje su sumnjali da su Židovi. Opljačkali su ga i strijeljali zajedno s mnoštvom drugih ljudi te bacili tijelo u rijeku...", zaključuje Darko Fischer.

Tek nakon dolaska Crvene armije 1945. godine, preostali članovi obitelji Fischer mogli su odahnuti, kao i milijuni drugih židovskih obitelji.

"Kad su ruske trupe konačno ušle u Budimpeštu, za nas je to bilo – oslobođenje", zaključuje Darko Fischer. "Vlakom smo se vratili u Vojvodinu, zatim u Osijek i nastavili smo s normalnim životom. Sestra i ja završili smo školu, studirali u Zagrebu. Kasnije sam se vratio u Osijek gdje sam dugi niz godina radio na fakultetu. Sad živim u Zagrebu, premda sam "duhom" još uvijek u Osijeku. Eto, to je moja priča".

Slušajući priču Darka Fischera, mnogi su učenici poslali pitanja na *Zoom* chat, koja je pročitala nastavnica povijesti Tamara Janković. Prvo postavljeno pitanje bilo je postoji li autentična knjiga koja govori o nacističkom razdoblju u Hrvatskoj ili priča s kojom bi se dijete iz razdoblja 2. svjetskog rata moglo poistovjetiti. Prof. Fischer preporučio je učenicima čitanje knjiga koje su objavljene u drugim državama, npr. Dnevnik Anne Frank, ukoliko ne uspiju pronaći knjigu istog tipa u hrvatskim, odnosno osječkim okvirima. Također je naglasio da je u regiji prije nekoliko godina objavljena knjiga Dine Rajs, njegove novosadske vršnjakinje koja je također bila u

izbjeglištvu u Mađarskoj. Darkovje otac vodio dnevnik za vrijeme boravka u Budimpešti, a sačuvani dijelovi tog dnevnika bit će uskoro objavljeni kao knjiga. Na pitanje želi li i sam objaviti autobiografiju, Darko Fischer odgovara kako, po njegovom mišljenju, nema dovoljno materijala za knjigu od stotinjak stranica, budući da kao dijete nije zapamtio mnogo događaja.

Na pitanje jesu li mu u rodu Raul Fischer ili arhitekt Ignaz Fischer, sa smiješkom odgovara da nisu. "Prezime Fischer je veoma često", pojašnjava kroz smijeh, "tako da mi nisu rođaci. Još jedna poznata osoba s kojom dijelim prezime je Hannah Szenes, čije pravo prezime je Schlesinger, kao i kod moje rodbine. Eto, tko zna? Bilo bi mi drago saznati da imam rođakinju poput nje".

Sloboda ili ništa?

Učenici su postavili Darku Fischeru mnogobrojna pitanja privatne, ali i povijesne tematike. Djecu je tako zanimalo i njegovo mišljenje o povijesnom revizionizmu i relativiziranju povijesnih zločina.

"Holokaust je zločin koji se teško može relativizirati", ogorčeno je odgovorio prof. Fischer, "Šest milijuna mrtvih, milijun i pol ubijene djece... treba stalno podsjećati mlade što je doista bilo i spriječiti da se ponovi. Da, ti strašni zločini su se dogodili, to je povijesna činjenica, stoga ih ne možemo prebrisati ili pokušati relativizirati. Nije moguće naprosto vratiti kotač povijesti nazad i napisati ljepšu od one koja se dogodila. Nužno je nastaviti ukazivati na razloge zašto i kako se to dogodilo, tko je inicirao te zločine i tko je slijedio. Nevjerojatno je da su milijuni ljudi izabrali jednog luđaka i krenuli za njim bespogovorno."

Darko Fischer podsjetio je na važnost očuvanja lokacija stradanja i održavanja kulture sjećanja. "Svih tih godina rata, morali smo šutjeti... a danas, danas treba govoriti. Govoriti o onome što se dogodilo da se ne zaboravi", naglasio je prof. Fischer.

Kao što se u Njemačkoj organiziraju posjeti djece Auschwitzu, bilo bi nužno vratiti posjete Jasenovcu u redovni sustav obrazovanja. Mjesta stradanja također pomažu djeci učenicima shvatiti da se ti događaji nalaze opasno blizu.

"Važno je otići na ta mjesta kako bi djeca postala svjesna dataj događaj nije nešto daleko: njihove prabake i pradjedi možda su bili među žrtvama ili počiniteljima. Zbog toga, potomci počinitelja moraju osuditi zločine svojih predaka i pobrinuti se da se to više nikad ne ponovi... jedino tako može se osigurati bolja budućnost za sve", naglasio je Darko Fischer, također naglašavajući kako ŽO Osijek svake godine održava komemoracije koncentracijskog logora u Đakovu i obilježava

Yom HaShoah. Kamene spoticanja (Stolpersteine) također je ocijenio dobrom inicijativom koja pomaže približiti taj povijesni događaj današnjim generacijama, smještajući ga u konkretan prostor.

Osim očuvanja mjesta stradanja, važno je obilježavati datume koji su namijenjeni očuvanju uspomena na žrtve Holokausta. "Ima sve više datuma očuvanja uspomene na žrtve i to treba njegovati. Ne treba vršiti suprotnu aktivnost gdje se veličaju i oplakuju oni koji su zapravo bili zločinci", ogorčeno je rekao prof. Fischer, naglasivši da je, kao i u svakom ratu, na obje strane bilo nevinih žrtava.

Darko Fischer također je izrazio žaljenje zbog javne diskusije oko korištenja pozdrava vezanim uz naciste i njihove marionetske države. "Ako želimo bolju budućnost našim potomcima, moramo se pobrinuti da se zločinačke uzrečice strogo zabrane. Štoviše, takve izraze ne treba uopće izgovarati", zaključio je Darko Fischer.

Upravo zbog problema "apersonalne povijesti", važno je biti u fizičkoj interakciji s osobom čija je obitelj preživjela Holokaust. Govoreći o svom privatnom životnom iskustvu, prof. Fischer je uspješno uspostavio odnos s učenicima, na taj način ukazujući da je svaka priča – osobna priča. Drugi svjetski rat nije udaljen i apstraktan događaj iz političke sfere, jer su posljedice vrlo opipljive i konkretne. Holokaust je uništio, raselio ili u potpunosti izbrisao s lica zemlje mnogo obitelji. Slušajući Darka Fischera, učenici su dobili mogućnost povezati se s jednom od tih priča. Nastavnica Tamara Janković rekla je kako je prof. Fischer potaknuo djecu da razmišljaju o povijesnim činjenicama na novi način, ali da se povežu s vlastitim korijenima, bakama i djedovima, te također poslušaju njihove vlastite životne priče.

Na koncu, učenici su pitali Darka Fischera ima li kakvu poruku za mlade.

"Pomalo cinično kažem da nas je Bog u svojoj dobroti učinio različitima, ali valja svim sredstvima izbjegavati sukobe. Mišljenja se razlikuju, osobnosti se razlikuju, ali uvijek trebamo razgovarati i tražiti zajednički jezik. Rješenje nikad nije u konfrontaciji, već u pronalasku kompromisa. Ako ste u situaciji da morate rješavati sukobe, *uvijek* izaberite mirno rješenje."

HOLOCAUST REMEMBRANCE

Paula Rem:

Darko Fischer: How I was saved

Conversation with primary and secondary school students

On 10.12.2021. Darko Fischer talked in front of students from several primary and secondary schools as part of the *Human Rights Film Festival* on Human Rights Day. The program was moderated by the head of *The Documenta Center for Dealing with the Past* Vesna Teršelić and history teacher Tamara Janković. As a witness of time, Darko Fischer spoke about the Jewish perspective on the Second World War, emphasizing that those four years were so shocking for the whole family that all members tried to forget them.

Due to epidemiological conditions, the event took place via *Zoom*. Although online conversation cannot replace real interaction, the positive circumstance of this *Zoom* event was the fact that many schools from different parts of Croatia could get involved, including students from Osijek, Koprivnica, Zagreb, Šibenik, Rijeka. "It would be great if we could have a live meeting next time," said Darko Fischer, hoping that the epidemiological condition would soon improve.

In the introductory part, Vesna Teršelić emphasized the importance of interaction between Holocaust survivors and young generations in order to prevent historical revisionism. Unfortunately, relativizing, downplaying or even denying Ustasha crimes is becoming a common problem because there are not so many time witnesses left who could talk about this period. "We Remember" program by *The Documente* is part of the EU's European Remembrance program, designed precisely to preserve the correct historical facts of the Nazi era, in order to prevent the "retouching" of history.

La vita e bella

Darko Fischer emphasized that he did not remember most events related to war, because he was only a child at the time, but the arrival of Nazism had direct consequences for him and his family. Many family members were killed, including his father, and the boy Darko, his sister, their mother and grandmother survived only due to constant relocations and a long-time hiding.

Today prof. Fischer concludes that the children of that time, like him, were saved thanks to their parents, who, like Robert Benigni in "La vita e bella", managed to maintain the illusion that

everything was fine. Thanks to extreme parenting efforts, the children were able to have a relatively normal childhood, despite the negative events that surrounded them. However, the real consequences eventually penetrated the idealized children's world, so the boy Darko lost his father, who was killed in Hungary, and he and his sister suppressed almost all memories related to that period of life. Although they had learned Hungarian during the period of hiding, after the war they completely forgot that language, which prof. Fischer interprets as a possible way of suppressing trauma.

The Fischer family was a respectable Osijek middle-class family in which both parents had a university degree: father Alfred was a lawyer and mother Margita was a high school teacher. They lived a comfortable life, but when the Second World War broke out in 1939, Darko's parents knew that it was only a matter of time before the war would spread to their country. For a long time, they feared the possibility of the spread of Nazism, knowing that the consequences for certain groups of citizens would be similar to those in Germany and Austria.

4-year old Darko with his sister and unknown person, 1942, Bosnia.

Source: Personal archive.

The most dangerous events for the Jewish population followed shortly after the coup in April 1941, when Nazi puppet state NDH (Independent State of Croatia) was established. "My father's brother, a doctor at hospital in Osijek, was initially hiding him among patients. Soon after that, he fled to Budapest, where the situation was relatively stable until 1944," Darko Fischer recalled. Racial laws were passed "at record speed" only a few days after the proclamation of the Independent State of Croatia, faster than in any other Nazi puppet state, so soon after his father and Darko's mother, grandmother and sister had to move.

"We exchanged the house with our distant relatives, who came out to meet us. We lived in humble conditions, my father was gone, and my mother could not work due to great restrictions. How we made ends meet – I do not know. A detail I specifically remember is that we only turned on the lights late at night because we had to save electricity. We, the children, wanted to eat supper with the lights on, but the adults would always answer us jokingly: "I suppose you can still find your mouth in the dark", recalled prof. Fischer. This brief humorous moment reminds of the already

mentioned "La vita e bella", a film in which a father protects his children from the Nazis by pretending to play a game with them, but in the end - the game ends and reality remains.

Ice on the river

"I don't think we were wearing a yellow star, but I don't know why. Possibly, we were pretending to be non-Jews, that is, that my mother baptized us, and we have a paper confirming that from mid-1942," continued prof. Fischer, also stating that he remembers from that period a girl who lived with them and with whom he played. The girl was probably saved from the Đakovo concentration camp and hidden in an attempt to save her life.

Soon, even more dangerous regulations came in. "We heard that all Jews would be transferred to the Tenja concentration camp, so my mother decided we had to leave Osijek. In Bosnia, my uncle got a job when the Nazis were hiring Jewish doctors, wanting to use them as cheap labor force. Nazis must have thought that there will always enough time to kill them later." Thus, Darko Fischer's family fled to Odžak in northern Bosnia.

"I remember that trip, and especially the crossing of the Sava River in April 1942. At that time, ice was still floating on the river, and that is something that others who were with us also remembered."

About the stay in Bosnia, prof. Fischer remembers the accommodation within the Health Center where his uncle and aunt worked, because both of them were doctors. "The house was well built, and in the Health Center my uncle and aunt treated their patients. I remember that we, the children, bathed outside in a trough during Summer, in the water heated by the Sun... at that time we had enough to eat, I remember we especially loved cornmeal and plum jam". For some time the situation was stable.

However, political circumstances soon worsened and the Fischer family had to flee again. "Conflicts between the Nazis and the Partisans intensified in 1943, so my uncle and aunt joined the Partisans, and my family fled to Hungary. We moved to Osijek pretending that I needed urgent appendicitis surgery," prof. Fischer said.

Righteous among the nations

A friend of his parents, Kamilo Firingar, illegally transferred Darko, his sister and mother across the Drava, portraying them as members of his family. "He had to bribe the guards, and we children were not allowed to say anything," recalls prof. Fischer. Kamilo Firingar was recently proclaimed Righteous Among the Nations by Yad Vashem because he risked his own life to save a Jewish

family. Upon hearing this, the children asked prof. Fischer why this public recognition had not happened earlier. Darko Fischer replied that he and Kamilo had always avoided the subject, consciously or unconsciously. Although they would meet often, they would talk about everything except this event, which was still too fresh in the memory — and too painful. Later, the procedure with Yad Vashem was somewhat complicated, but in the end the Fischer family succeeded to prove that Kamilo Firingier had saved them. Prof. Fischer concluded that next year the medal will be handed in to one of his descendants and expressed the wish that the award ceremony would take place in Osijek, the city to which he returned after the war.

Later, Darko's grandmother joined him, his sister and mother in Hungary. Consequently, they spent two years at their father's colleague's house at a farm in Czerepes.

"It was all due to fortunate circumstances. I think my father, who was in Budapest, still had some income to help us survive. As a child, it was fun for me to live in the countryside. Since I came from the city, it was interesting to see lambs grazing grass, storks nesting on rooftops, animals walking freely around the house. I was not aware that bad things were happening around me, primarily thanks to enormous efforts of my parents, but also other people who were helping us", concluded prof. Fischer, also recalling anecdotes related to communicating in Hungarian language with other children and their parents.

In the spring of 1944, radical right government came to power by force in Hungary. After that, someone reported to the authorities that the Jewish family Fischer was living in village Czerepes so they had to flee again. They went to Budapest, where they remained until the end of the war.

The imperative of silence

"We presented ourselves as a family with small children that simply fled Croatia because of the war. Our mother told us that we must all present ourselves as Croatian refugees and speak as little as possible. The necessity to remain silent remained with me and my sister for a long time. We grew up to be silent, closed, timid", said prof. Fischer, recalling that this imperative of silence remained permanently with Jewish children of that time, who were afraid to speak openly about themselves for many years after the war.

"We lived in a rented apartment until the mass persecution of Jews began. My father came and said that we would sleep in his apartment for a while, then in apartments of his friends... but we still did not realize that something bad was happening. After relocating a few times, we also remained at the Red Cross shelter on several occasions. I later learned that a Swedish diplomat from the charity was

trying to save children from war-torn countries," said Darko Fischer, who was seven years old at the time. This is the period which he remembers the best.

By a tragic sequence of circumstances, just a few days before the liberation of Budapest, the worst news reached seven-year-old Darko. "I was told that my father had been killed. He was probably picked up by some Budapest gangs who were pillaging and killing those they suspected were Jews. They robbed and shot him along with many other people and threw his body into the river ...", concludes Darko Fischer.

Only after the arrival of the Red Army in 1945, the remaining members of the Fischer family were finally relieved, as millions of other Jewish families.

Darko Fischer, 1986. in Budapest, in front of the house where he had lived at the end of World War II.

Source: personal archive.

"When Russian troops finally entered Budapest, for us it was - liberation," concludes Darko Fischer. "We returned to Vojvodina by train, then to Osijek and continued with our normal life. My sister and I finished school, after which I went to study in Zagreb. Later I returned to Osijek where I was working at the university for many years. Now I live in Zagreb, although my 'spirit' is still in Osijek. That's my story."

Listening to Darko Fischer's story, many students sent questions to the *Zoom* chat. Questions were read by the history teacher Tamara Janković. The first question was whether prof. Fischer could, as a child from the period of World War II, recommend them a good book about experiences of children during Nazi period in Croatia. Prof. Fischer recommended them to read books published in other countries, such as the *Diary of Anne Frank*, if they could not find a book which would in the same way address experiences of children in Croatia or

Osijek. He also noted that a book by Dina Rajs, his peer from Novi Sad who was also a refugee in Hungary, was published in the region a few years ago. Darko's father kept a diary during his stay in Budapest, and the preserved parts of that diary will soon be published as a book. When asked if he wants to publish his autobiography himself, Darko Fischer answered that, in his opinion, there is not enough material for a book of a hundred pages, since he did not remember many events as a child.

When asked if he is related to Raul Fischer or architect Ignaz Fischer, he answers with a smile that they are not. "The surname Fischer is very common," he explains with a laugh, "so they are not my relatives. Another famous person I share the surname with is Hannah Szenes, whose real surname is Schlesinger, just like my relatives'. Well, who knows? I would be glad to have a relative like her."

Freedom or nothing?

The students asked Darko Fischer many questions addressing both private and historical topics. They were also interested in his opinion on historical revisionism and the relativization of historical crimes.

"The Holocaust is a crime that cannot be relativized", said prof. Fischer, "Six million Jews murdered, among which million and a half killed children... we need to constantly remind young people what really happened to prevent it from happening again. Yes, these terrible crimes happened, it's a historical fact, so we can't erase or try to deny their factuality. It is impossible to simply turn the wheel of history back and write a story nicer than what actually happened. It is necessary to point out the reasons why and how it happened, who initiated these crimes and who followed. It is unbelievable that millions of people chose to follow an insane man unconditionally".

Darko Fischer reminded of the importance of preserving the sites of suffering and maintaining a culture of remembrance. "All those years of war, we had to keep quiet... and today, we need to talk. Talk about what happened so that it is not forgotten," said Prof. Fischer.

As children's visits to Auschwitz are organized in Germany, it would be necessary to once again include visits to Jasenovac in the regular education system. Commemoration of places of suffering also helps children to understand that these events are dangerously close.

"It is important to go to these places to make children aware that this event is not far away: their great-grandparents may have been among the victims or perpetrators. Therefore, the perpetrators'descendants must condemn their ancestors' crimes and make sure it never happens again. Only in this way a better future can be ensured for all", Darko Fischer emphasized, also emphasizing that the Jewish Community in Osijek has commemorations of the concentration camp in Đakovo every year and marks Yom HaShoah. He also described "Stolpersteine" as a good initiative that helps bring historical events closer to today's generations, placing them in concrete locations.

In addition to preserving the sites, it is important to mark dates dedicated to preserving memories of Holocaust victims. "There are more and more dates for preserving the memory of the victims. Memory should definitely stay nurtured. There should be no opposite activity where those who were actually criminals are glorified and mourned," said prof. Fischer, emphasizing that, as in every war, there were innocent victims on both sides.

Darko Fischer also expressed regret over the public discussion about the use of greetings related to the Nazis and their puppet states. "If we want a better future for our descendants, we must make sure that criminal sayings are strictly banned. Moreover, such expressions should not be uttered at all," Darko Fischer concluded.

Precisely because of the problem of "apersonal history," it is important to be in physical interaction with a person whose family has survived the Holocaust. Speaking about his private life experience, prof. Fischer successfully established a relationship with students, thus indicating that each story is a personal story. World War II is not a distant and abstract event from the political sphere, because the consequences are very tangible and concrete. The Holocaust destroyed, displaced or completely wiped out many families from the face of the earth. By listening to Darko Fischer, primary and secondary school students were given the opportunity to connect with one of these stories. Teacher Tamara Janković said that prof. Fischer encouraged children to think about historical facts in a new way, and also to connect with their own roots, talk to their grandparents and listen to their life stories.

Finally, the students asked Darko Fischer to convey a message for the youth.

"I say a bit cynically that God in his goodness has made us all different, but we should avoid conflicts by all means. Opinions differ, personalities differ, but we should always talk with each other and find a common language. The solution is never in confrontation, but in finding a compromise. If you are in a situation that you have to resolve conflicts, *always* choose a peaceful solution. "